Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/1 Winter 2012, p.1231-1267 , TURKEY

REZMÎ DİVANI'NDA DEYİMLER

Mehmet GÜRBÜZ[*]

ÖZET

Deyimler ve atasözleri, toplum hafızasının ve muhayyilesinin geçmişten günümüze elde ettiği birikiminin üretimi olan dil yapılarıdır. Şairler, şiirlerinde anlatımı güçlendirmek ve ilgi çekici bir hale getirmek ya da kurdukları soyut hayâlleri daha açık ve anlaşılır kılmak amacıyla dilin bu ifade imkânlarından az ya da çok mutlaka yararlanırlar. Deyimlerin zaten sanatlı bir anlayışla meydana getirilmiş olması bu tercihte önemli bir yer tutmuştur.

Çalışmada 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Safiye Sultanzade Mehmet Rezmî'nin *Divanı*'nda yer alan deyimlerle bu deyimlerin kullanımı ele alınacaktır. Rezmî, Osmanlı toplumunun gündelik hayatına ait unsurları ve günlük diline ilişkin deyimleri, tabirleri sıklıkla kullanmış bir şairdir. Çok yönlü sanatçı bir kimliğe sahip olan şairin Osmanlı hanedanına mensup olması, sarayda eğitim görüp bütün hayatı boyunca sarayda görevler almış olması bakımından, sosyal hayata ilişkin unsurları böylesine yoğun bir şekilde kullanmış olması dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: *Rezmî Divanı*, deyim, atasözü, halk söyleyişleri

EXPRESSIONS FROM REZMÎ DİVAN

ABSTRACT

Expressions and proverbs are language structures which received production of savings from past to today imagination and memory of society. Poets benefit from these possibilities of language to enhance their definitions on their poems and to make interest or to be clear and understandable abstract dreams which they have into brains more or less. Expressions were already formed with art understanding has an important role at this preference.

Expressions are in *Divan* of Safiye Sultanzade Mehmet Rezmî who lived second half of 17th century and first quarter of 18th century and use of these expressions will be tackled in our study. Remzi was a poet who used usually elements belong to Ottoman's society daily life and concerning daily life expressions, phrases. Because he had sophisticated identity, was a member of Ottoman Empire, took education in palace and assigned during his life, it is noticeable that he used deeply concerning life elements in this way.

Key Words: *Divan of Rezmî*, expression, proverb, national sayings

[*] Dr., Bozok Ü. Türk Dili Okutmanı. El-mek: meingurbuz@hotmail.com

Toplumlar tarihsel süreç içerisinde, bulundukları coğrafya, yüzleştikleri tabiat hadiseleri, ilişkide oldukları topluluklar, karşılaştıkları olaylar ve bu çerçevede yaşadıkları acılar, üzüntüler, kederler, sevinçler, mutluluklar gibi karmaşık bir ilişkiler yumağı içerisinde kendi kültürlerini oluştururlar. Bu süreçte edindikleri birikimi, kendi yaşam biçimlerini ve dünyayı algılama şekillerini oluşturmakta kullanırlar. Toplumun kültürünü oluşturan bu algılama biçimleri, insanların inanışlarında, giyim kuşamlarında, sanatsal üretimlerinde, dillerinde, kendi aralarındaki ilişkilerinde ve dış dünyayla olan etkileşimlerinde değişik biçimlerde kodlanmış olarak varlığını asırlar boyunca korur.

Kültürel değerlerin varlığını koruyarak gelecek kuşaklara aktarılması, başka yolları da kullanmakla birlikte, büyük oranda, merkezinde "dil" olan yazılı ya da sözlü üretimler ile mümkün olabilmektedir. Edebî eserlerin yanında halkın oluşturduğu kalıplaşmış ifadeler de toplumun geçmişteki tecrübelerinden izler taşır. Bu bağlamda atasözleri ve deyimler de kültür taşıyıcılığında işlevsel niteliğe sahiptir. Örneğin; "darısı başına olmak, yerin dibine girmek, yer yarılıp içine girmek, yerin kulağı olmak, yer demir gök bakır olmak, yeri göğü tutmak, yeri göğü birbirine katmak" gibi deyimler Türk mitolojisinden izler taşır (Çolak 2010, 171-181), "başına çizginmek" (bkz. Yılmaz 2007, 1095-1104) deyimi de yine eski Türklerin inanışlarının bir ürünüdür. Yine Nasrettin Hoca, Bektaşî fıkralarından ya da tasavvufî kültürden genel dile geçerek deyimleşen ifadelerin varlığı da bu duruma bir örnektir (bkz. Sinan 2008, 91-98).

Atasözleri ve deyimlerin hem anlamın oluşumu hem de bu anlamın ifadeye bürünüşü bakımından çeşitli sanatlarla örüldüğü görülür. Soyut nitelikteki düşünce, atasözleri vasıtasıyla somut bir kalıba dökülürken çoğu zaman edebî sanatlardan yararlanarak vezinli, kafiyeli, ahenkli bir söyleyişle karşımıza çıkar (Akün 2006, 118). Deyimlerin de çoğunlukla mecaz, teşbih, istiare, kinaye gibi sanatlarla meydana getirilmiş olması, bu tür ifadeleri şiirsel söyleyişe yaklaştıran bir durumdur. Az sözle çok şey anlatmaya yarayan atasözleri ve deyimler, kullanıldıkları zaman sadece anlatımı güzelleştirmek ve ilgi çekici hale getirmekle kalmaz, onları ortaya çıkartan durumlar da dâhil olmak üzere geçmişten günümüze yüklendikleri çağrışım zenginliğini de muhatabına hatırlatır.

Genel dilin içerisinde her dönemde var olduğu söylenebilecek olan atasözleri ve deyimler, sunduğu ifade imkânları ve veciz deyiş sırları bakımından bütün edebiyatçıları cezbetmiş (Akün 2006, 119) ve daha ilk örneklerden itibaren edebî eserlerde kullanılmıştır. 12. yüzyıldan sonra mesnevilerde, kaside ve gazellerde görülmeye başlanan atasözleri ve deyimler, 19. yüzyılın sonlarına kadar şairlerin faydalandıkları ve itibar ettikleri bir sanat hâline gelmiştir (Karacan 1991, 107). Necati Bey ve takipçilerinde görülen şiirde hususiyetle atasözleri ve deyimlere yer verme temayülü sonraki asırlarda da artan bir hızla rağbet görmüştür (Kurnaz 1996, 41; 1997, 113). 17. yüzyılda yerlileşmenin öncüsü olan Nabî ve halk deyişlerini bolca kullanan Sabit, kendilerinden sonra gelen şairlere bu alanda öncülük etmişlerdir. Bu doğrultuda 18. yüzyılda dildeki sadeleşme ve edebiyattaki millileşmenin bir tezahürü olarak atasözü ve deyimlerin kullanımı artmıştır (Batislam 1993, 1; aktaran Ulucan 2005, 51)[1].

[1] Buradaki ve konuyla ilgili yapılmış başka çalışmalardaki tespitler, sosyal hayata dair bütün unsurlar gibi atasözleri ve deyimlerin de her dönemde şiirde kullanıldığına işaret etmektedir. Bu durumda bu tür kullanımları, belli bir döneme ya da belli bir edebî oluşuma özel bir durum olarak değerlendirmenin ne derece doğru olduğu ayrıca üzerinde durulması gereken bir durumdur. Zira toplumun bireyleri, hayatın bütün alanlarını kuşatan kültürel unsurları, içinde yetiştikleri toplumdan, yaşayarak öğrenirler. Şairler ve yazarlar da –içinde yaşadıkları toplumun birer ferdi olarak- bütün diğer kültürel unsurlar gibi dili ve dilin içerisindeki kalıplaşmış ifade biçimlerini öğrenerek yetişirler. Eser vermeye başladıklarında da bu birikimi kullanırlar. Bu bağlamda hangi edebî geleneğe mensup olursa olsunlar, bütün yazar ve şairlerin eserlerinde, toplumun kültürel birikimine, sosyal hayata ait unsurlara, deyimler ve atasözleri gibi kalıplaşmış ifade biçimlerine az ya da çok rastlamak mümkündür.

Çalışmamızda Safiye Sultanzade Mehmet Rezmî'nin şiirlerinde yer alan deyimler ele alınmaya çalışılacaktır[2]. 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Rezmî, meslekler, yiyecek-içecekler, kumaşlar, kıyafetler, tabiat olayları, hayvanlar, kullanılan araç gereçler, inanışlar, gelenek, görenek ve âdetler gibi o dönemde cari olan halk kültürüne ve toplumun gündelik yaşantısına ilişkin unsurlara şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir. Hatta beyitlerinde kurguladığı hayalleri bu unsurlar üzerine inşa etmesi onun şiir anlayışının en belirgin yanlarından biridir.

Rezmî'nin üslubunun belirgin özelliklerinden biri de yalın, külfetsiz, konuşurmuşçasına rahat bir dil kullanmış olmasıdır. Bu dil anlayışının inşasında, kullanılan kelime kadrosu önemli bir yer tutar. Şair, şiirlerinde Türkçe kelimeleri yoğun olarak kullanmış, az sayıda Arapça, Farsça kelime ve tamlamaya yer vermiştir. Bu tamlamaların da neredeyse tamamı iki kelimeden meydana gelmektedir. Onun dil anlayışında, kalıplaşmış ifadelerin de önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki, aşağıda görüleceği üzere, oldukça geniş bir deyim kadrosunu şiirlerinde kullanmıştır. Hatta kimi beyitlerde birden fazla deyime yer vermiştir:

O harâmî gözidür mest iden ancak dilümi
Buna *and iç*sem olur *aklumı al*madı şarâb G28/4

Burdı gûşını sabâ berg-i buhûrun didi kim
Göz kulak ol gele bu gülşene şâyed dil-dâr K5/17

Zülf-i yârda yine *tel kırmış* hatâ itmiş gibi
*Çın seher*den yilerek bin şerm ile geldi sabâ G23/3

Çalışmanın bundan sonraki kısmında *Rezmî Divanı*'nda yer alan atasözleri ve deyimler örnekleriyle birlikte sunulmaya çalışılacaktır[3].

DEYİMLER

A

Adı çıkmak: *1) Pek haklı olmadığı halde ün kazanmak. 2) Namusça lekeli biri olarak bilinmek.*
Dîvâna çıkdı adun eylemez kerem
Virme o şâha gönül gayrı arz-ı hâl G313/3

Ağır başlı: *İşlerini düşüne taşına yapan, kendini hafifliklere kaptırmayan, ciddi (kişi).*
Pek agır başludur ol sîm-beden pür-gû degül*
Altun ile tartılur ol söylese ger bir cevâb G43/3

Ağız bir(liği) etmek: *Bir konuda anlaşarak aynı biçimde konuşmak, söz birliği etmek.*

---

[2] Rezmî'nin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili bilgi ve değerlendirmeleri başka çalışmalarımızda ele aldığımızdan burada tekrar etmeye gerek görmedik. Şairin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz 2008, 173-185; yine edebî kişiliği ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Gürbüz 2009, 87-99.

[3] Verilen örneklerde, tarafımızdan hazırlanan **Rezmî Divanı, (İnceleme-Metin-İndeks)** adlı yüksek lisans tezi esas alınmıştır. Alıntılanan örneklerde gazel için G, kaside için K, kıta için KT, mesnevi için MES, müfred için M, tahmis için TH, tarih için T, tercî-bend için TER. kısaltmaları kullanılmış ve örneklerin şiir ve beyit numaraları gösterilmiştir.

Deyimlerin anlamları için Cem Dilçin'in *Yeni Tarama Sözlüğü*, M. Ali Tanyeri'nin *Örneklerle Divan Şiirinde Deyimler*, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* Robert Dankoff'un *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu'nun *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü* adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Gerekse saklasun râz-ı nihânun sînede Rezmî
Agız bir eylemişler sevdügin cümle cihân söyler G164/5

Ağzı sulanmak: *1) İmrenmek. 2) Yeme, içme isteği artmak.*
Sulanur agzı o şeftâlûları seyr idenün
Andurur âşıka yâr bûselerinde her bâr G172/4

Ağzına almak: *1) Yemek, içmek. 2) Söylemek.*
Al agzuna ol lebleri şîrîni dem-â-dem
Kalsun bu cihân halkı o bî-hûde emekde G437/6

Ağzına almamak (adını): *Dargınlık, kırgınlık, kızgınlık vb. sebeple bir kimseden söz etmemek.*
Almasun agzına söylen ol şeker-lebi rakîb
Dillemesün yohsa bulur ol belâsın an-karîb G27/1

Ağzını aramak/yoklamak: *Konuşturarak düşüncesini öğrenmeye çalışmak.*
Aradum agzını vâkıf olam esrâra diyü
Bilemem agzı mı yok gamze ile itdi hitâb G37/4

Ah çekmek: *Derin bir keder veya özlemle içten gelerek ah demek.*
Âşık olan gâhîce âh çekmemek mümkin midür
Bülbüli gör derd içün gülşende ol her dem çeker G89/3

Ahı yerde kalmamak (birinin): *Yaptığı ilenme er geç etkisini göstermek.*
Gelse fi'l-vâkı senünle bir yire cânâ rakîb
Sen de insâf eyle ol ân yirde kalmaz belki âh G474/3

Aklı başından gitmek/dağılmak / Aklı başında durmamak: *Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırmak.*
Mest olup aklum gider başdan ol ânda Rezmiyâ
Gül gibi destinde sâgar her kaçan cânân dutar G192/5[4]

Aklı başına gelmek: *1) Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak. 2) Ayılmak, kendine gelmek.*
Gel yiter bu işve vü nâzı birez terk eyle kim
Âlemün başına gelsün aklı temkînün görüp G25/2

Aklı başında olmak: *İyi düşünebilir durumda olmak.*
Elinde sâgar ile başlasa nâz itmege sâkî
Nice çekmez o cevrin aklı başında olan âdem G345/2

Aklı bulanmak/karışmak: *Ne yapacağını bilememek, şaşırmak, bocalamak.*
Aklumı her ân bulan o kâkül-i cânân mıdur
Bagrumı her dem delen ol gamze-i fettân mıdur G180/1

Akl-ı evvel: *En doğruyu düşünür, her şeyi çok iyi bilir geçinen.*

[4] Benzer örnekler için bkz. G248/5, G424/3, 481/3, G517/4.

Akl-ı evvellik degül midür kanâat eylemek
Devleti degmez cihânun sonradan idbârına G460/4

Aklı gitmek: *1) Şaşırmak, korkmak. 2) Çok beğenmek, bayılmak.*
Akl u fikr ü cân u dil gitdi görince yârumı
Sanasun gûyâ ki Rezmî dutdı pür leşker taraf G248/5[5]

Aklını başından al(ma)mak (bir şey birinin): *Bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak.*
Görince başdan aldı aklumı ol ân benüm cânân
O ândan beri Rezmî gezerüm ben serserî şimdi G483/5[6]

Aklın başına toplamak/devşirmek/almak/cem etmek: *Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.*
Devşirür mi başa aklın murg-ı dil hîç Rezmiyâ
Dâne dâne görse gerdânında yârun benlerin G359/5[7]

Aklını baştan/başından almak (bir şey birinin): *Bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak.*

Alçak gönüllü olmak (Gönlü alçak olmak): *Gurur ve kibre kapılmayıp kendini olduğundan daha aşağı düzeyde sayma, başkalarından yüksek görmeme durumu.*
Sâkiyâ geçdük yazıkdur hâke atma cürayı
Gönli alçakdur rakîbün nûş ider virsen o dib G46/4

Alın yazısı (Başının yazısı): *Talih, kader, yazgı.*
Sersem itdi ser-be-ser âşıkların nev-hatt ile
Başınun yazularıymış görinen manâda hat G232/2

Alnı açık / Alnı açık yüzü ak: *Çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.*
Kûy-ı yârda ol kara yüzlü rakîbi dinleme
Rezmiyâ ol bâbda alnun açık hem yüzün ag G242/5

Aman vermemek: *1) Rahat bırakmamak, göz açtırmamak. 2) Acımayıp öldürmek.*
Sana bin cânı olan itmez dirîg her kim dise
Basar ikrârına hancerler o dem virmez emân G357/3

Ant içmek: *Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek.*
N'eylesün lal-i leb-i yârı gören bâde-i nâb
And içer almaga destine o dem gayrı şarâb G39/1[8]

Ardına (arkasına) düşmek (birinin, bir işin): *Arkasından gitmek, peşini bırakmamak.*
O zülf-i ham nice uymış gören dil-dârun ardınca
Anun içün düşer üftâdeler ol yârun ardınca G432/1

---

[5] Benzer örnek için bkz. G333/5.
[6] Benzer örnekler için bkz. G28/4, G130/5, G228/2, G271/5, G292/2, G293/5, G259/5, G312/3, G351/5, G462/3.
[7] Benzer örnekler için bkz. G301/3, G452/2, G522/2.
[8] Benzer örnekler için bkz. G28/4, G96/4, G151/5, G447/2.

Arkasını yere getirmek: *Sırtını yere getirmek.*
Ben yiter dimem tolu virsen de câmı sâkiyâ
Arkamı yire getürsen de dimem ben yine pes G210/2

Aşinalık kesmek: *İlgilenmemek, tanıdığını belli etmemek.*
Âşnâlık kesdi bizden ol şeh-i âlem henûz
Eyledi kat-ı mürüvvet oldı bizden şimdi yâd G76/3

Atıp/atmak tutmak:*1) Bir kimse veya bir şey için kötü konuşmak. 2) Abartılı konuşmak.*
Kimin redd it kapundan kimini bend
Senün şimdi atup dutmak zemânun G262/3[9]

Ayak almak: *Birisine uyum sağlamak, onu taklit etmek.*
Bin nâz ile reftârı kırar var güzel ammâ
Alur ayagun işvede dil-dâr bulınmaz G206/2[10]

Ayağını çekmek (bir yerden): *Sık sık gittiği bir yere artık uğramaz olmak, ilgiyi kesmek.*
Elünden gelmedi bir bûse virmek sâkî derd-nâka
Ayagun çekdürürsen meclisünden bu dil-i zârun G285/3[11]

Ayağa düş(ür)mek: *1) İlgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak. 2) Artık her yerde bulunabilir olmak.*
Satup dirhem-be-dirhem kendüsin meclisde mey gördüm
Ayaga düşürür bu zâr bu istignâsı bâzârı G497/4[12]

Ayağı yer basmamak/ Ayakları yere değmemek: *Çok sevinmek.*
Seni gördükde sâkî kor mı elden câmunı rindân
Ayagı yir mi basar zevk [u] şevkinden olur handân G391/1

Ayağına (pâyına) düşmek: *Çok yalvarmak.*
Bir gün ola ki ayaguna düşe o sâkî
Rezmî ele al câmı ana eyleme minnet G50/5[13]

Ayağına kara su inmek: *Çok yorulmak, güçsüz, dermansız kalmak.*
Ne hikmetdür görinmez âb u tâb ile o agyâr kim
Ayagına gören dirler anun inmiş kara su* G414/4[14]

Ayağına sarılmak / Eline ayağına kapanmak/sarılmak/düşmek: *Birine çok yalvarmak.*
Sarıl sâkînün ayagına Rezmî
Rakîbün hıssesine virmesün pay G504/5

Ayağına yüz sürmek (Pâyına rû sürmek/rû-mâl etmek): *Kişinin büyüklüğünü kabul etmek.*

[9] Benzer örnek için bkz. G256/5.
[10] Benzer örnek için bkz. G249/4.
[11] Benzer örnek için bkz. G202/5.
[12] Benzer örnekler için bkz. G411/5, G465/3,
[13] Benzer örnekler için bkz. G49/4, G207/4, G213/2, G251/4, G281/5, G327/4.
[14] Benzer örnek için bkz. TER1/26.

Hakkâ ki sezâdur süreler pâyına rûlar
Ezhâr [u] hezâr ile hezârân nice merdân K2/21

Ayak altında kalmak/koymak / Ayak altına almak: *Önem verilmesi gerektiği halde birisi tarafından hiçe sayılmak, çiğnenmek.*
O gayret-keş ne çekdiyse çıkardı kârını başa
Yine halk ayagı altında kaldı kendü bâlâda G433/4[15]

Ayak basmak: *1) Bir yere varmak, ulaşmak. 2) Girmek, gelmek, uğramak. 3) Mesleğe girmek. 4) Bir yere bağlanmak.*
Ayagun basmayalı sâkî humârun çekerüz
Gel e mesrûr idegör ehl-i mezâkı beri gel G3043[16]

Ayak basmamak: *Bir yere hiç uğramamak.*
Bir dahı basmaz ayagın hâk-i râh-ı ışka ol
Hep görenler didiler böyle yazılmış dârına G460/2[17]

Ayak (ayağını) kesmek (bir yerden): *1) Bir yere gitmez olmak, uğramamak. 2) Başkasını bir yere artık uğramaz duruma getirmek.*
Sâkiyâ gam-hânemüzden kesme gel lutf it ayag
Âşık-ı pür-gam cihânda bil ki hep ayyâş olur G113/3[18]

Ayrı düşmek: *1) Birbirinden uzakta kalmak. 2) (mec.) Uyuşmamak.*
Ayrı düşdi Rezmî bu mevsimde yârından hezâr
Gitdi bu sahn-ı çemenden dil-rübânun mevsimi G486/5

B

Bağrı delinmek / Bağrını delmek: *Çok dokunmak, içine işlemek.*
Alınca destine nâyın nigâha başlar ol âfet
Delüp bagrum o dem nâz ile cânân öldürüp n'eyler G97/2[19]

Bağrı kebap etmek / Ciğer kebap olmak: *Büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.*
Nâr-ı hasret itdi eşkümi şarâb bagrum kebâb
İstemez şimden girü dil ne kebâb ne şarâb G34/1

Bağrı taş olmak / Bağrı kara taş olmak: *Gönlü katılaşıp duyarsız hale gelmek.*
Gam-ı dil-dâr ile bagrı taş olmış âşık-ı zârun
Ser-i kûyında girye itmege nem kalmamış gitmiş G225/5[20]

Bağrı yanmak/ Bağrı yanık olmak: *1) Üzüntü çekmek, çok acı duymak. 2) Çok susamış olmak.*
Senün bir gün yakar bagrun kebâbâsâ o bed-h*â*hun
Deründe çevrilüp her demde sûzân olmaga degmez G209/3[21]

---

[15] Benzer örnek için bkz. G517/1.
[16] Benzer örnek için bkz. G69/2.
[17] Benzer örnek için bkz. G330/4.
[18] Benzer örnekler için bkz. G270/2, G382/2.
[19] Benzer örnekler için bkz. G180/1, G212/4, G282/3, G353/2, G362/4.
[20] Benzer örnek için bkz. K1/17.

Bahtı kara olmak/ Bahtını kara eylemek: *Sürekli olarak talihi yaver gitmemek, mutsuz olmak.*

Şeb-i yeldâda bir şeb kucmaduk ol saçı leylâyı
Anı bil şübhesüz Rezmî o bahtun karasındandur G147/5[22]

Basıp geçme(me)k: 1*) Önde gideni geç(me)mek. 2) Önem vermeyerek uğra(ma)mak.*

Ugrar ise yolumuz dil-dâr basup geçmem dimiş
Bizi hâkden ref idüp lutf eyleyüp ar itmedi G480/4

Baş belası olmak / Başına bela olmak (kesilmek): *Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, musallat olmak.*

Sanur ser-riştedür zülf-i ham-ı cânânun vasla
Anı bilmez ki olmış başlarınun ol belâsı* G489/2

Baş eğme(me)k: *1) Saygı göstermek için baş eğerek selamla(ma)mak. 2) Direnmekten vazgeçip buyruk altına gir(me)mek.*

Görmedük agyâr gibi âlemde hîç bir nâ-terâş
Hep inâdından anunçün egmiyor kimseye baş G223/1[23]

Baş etmek: *1) Gücü yetmek. 2) Başarı kazanmak.*

Hayâl-i fikr-i endîşüm gidince kûy-ı dil-dâra
O leşker üstine ol demde gönlüm ben de baş itdüm G349/2

Baş kaldırmamak / Başını kaldır(a)mamak: *1) Bir işi aralıksız sürdürmek. 2) İyileşememek, yataktan çıkamamak.*

Seni görince yıkılup mest olaldan bu gönül
İşret eyler baş kaldurmaz diyü virdi o nâm G352/3

Başa çıkmak (biriyle veya bir şeyle): *1)Bir şeye gücü yetmek. 2) Güçlükler çıkaran biriyle olan işini, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek.*

Mât kaldum şatrancında o şâhun Rezmiyâ
Başa çıkdı cümleden ol dil-rübâ ferzânedür G142/5

Başa (sere) gelmek: *Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak.*

Neler geldi sere anda bu rûzgâr-ı sitemgerle
Yine geçmez acebdür gönlümüz kûy-ı hevâsından G376/3

Başa kakmak (kakınç etmek): *Yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini üzmek.*

Gamze-i şemşîrüm altından geçerdüm dir imiş
Başuma kakup anı yâr eyler oldı ser-zenîş G222/1

Başı göğe ermek: *Uğraşa uğraşa layık olmadığı bir şeyi elde ettiğinden çok sevinip böbürlenmek.*

Bî-vücûd ol ki serinde sana âlem ide yir
N'eyleyem başun irişmiş göge mânend-i çenâr K6/26

[21] Benzer örnek için bkz. G236/5.
[22] Benzer örnek için bkz. G233/1.
[23] Benzer örnekler için bkz. G218/2, G220/5, G236/3, KT25/24.

Başı hoş olma(ma)k (bir şeyle): *Bir şeyden hoşlan(ma)mak.*
Başumuz hoş degül ol yâr ile bâri şimdi
İçelüm bâde-i gül-rengi olalum ser-hoş G219/3

Başı üstünde yeri olmak: *1) Her zaman iyi karşılanmak, ağırlanmak. 2) Bir düşünce veya davranışı uygun bulmak.*
Anun içün isterüz biz nev-bahârun geldügin
Başlar üzre yir idüp ol verd-i handânum çıkar G168/2

Başına çalmak: *Bir şeyi öfkeyle, nefretle geri vermek.*
Çalsun başına güllerini bülbüli dehrün
Sad-bergini ben bir ruh-ı gül-gûna degişmem G333/2[24]

Başına bela almak: *Bir sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek.*
Başına aldı belâ tâzeledün derdini sen
Göricek böyle bozuk âşık-ı zâr destârun G278/3

Başına bir hâl/iş gelmek: *Hoşa gitmeyen ve beklenmedik bir iş veya olayla karşılaşmak.*
Baglanup dil zülfine nutka mecâlüm kalmadı
Gelmemişdür başuma kendüm bilelden böyle iş G222/3

Başına cem olmak/toplamak/üşmek: *Bir şeyi konuşmak ya da birlikte bir iş yapmak için başkalarının etrafına toplanmak.*
Cem olurlardı o servün başına murgân-ı dil
Âh u nâlemle eger kâkül perîşân olmasa G456/5[25]

Başına kabak çatlamak / Kabak (birinin) başın(d)a patlamak: *Birçok kimsenin ilgili olduğu bir olaydan, yalnızca bir kimse zarar veya ceza görmek.*
Bizi açıkda koma virme rakîbe meyi sen
Sonra çatlar başuna sâkî senün tolu kabak G254/4[26]

Başına zindan olmak: *Yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz duruma gelmek.*
O Yûsuf-talatı bâg-ı cihânda görmesem bir dem
Bana sahn-ı gülistân nice olmaz başuma zindân G391/3

Başında kavak yeli esmek: *1) Sorumluluk duygusundan uzak, zevk, eğlence peşinde koşmak. 2) Gerçekleşmeyecek şeyler düşünerek vakit geçirmek.*
Hevâ-dâr olan o serv-kadde
Kavak yili anun başında eser G90/2[27]

Başını yoluna koymak / Yoluna baş koymak: *Bir amaca, bir gayeye yönelmek, bütün varlığıyla kendini vermek.*
Komışam cân ile başum yolına dil-dârun
Eyledüm reh-güzerinde tenümi ben de türâb G37/3

[24] Benzer örnekler için bkz. G338/2, 411/6.
[25] Benzer örnekler için bkz. G243/3, G303/3.
[26] Benzer örnek için bkz. TER1/21.
[27] Benzer örnek için bkz. G234/2.

Başını taşlar ile döğmek/ Başını taştan taşa vurmak: *Fırsatı kaçırdığı için çok pişman olmak, çaresiz kalarak kahırlanmak.*
Eşigi taşı imiş yüz sürecek dirmiş adû
Şimdi başını döger taşlar ile ol bed-kâr K5/29

Başta aklı olmak: *İyi düşünebilir durumda olmak.*
Mest düşersen bir dahı pâyına dil-dârun hemân
Başda aklun var ise sen çok zemân ayıklama G427/2

Baştan ayağa: *Tamamıyla, hepsi, baştan sona kadar.*
Salınsa ber-â-ber boyınca turreleri
Başdan ayaga olur ol güzel mergûb G32/2[28]

Baştan savmak: *Bir istekte bulunanı sözde bir sebeple uzaklaştırmak.*
Başdan savar oldun bizi gördükçe cefâ-cû
Ey hûr-likâ zerre kadar derd-i serün yok G255/2[29]

Bayram (ıyd) etmek/eylemek/yapmak: *Çok sevinmek.*
Mâh-ı nev gibi gelince bezme ol yâr şevk ile
Âşık-ı âvâreler gûyâ ki bayram eylemiş G213/4[30]

Benzi çalınmak / Benzi geçmek: *Benzi solmak.*
Çalınup benzüni gör kim neye döndün didi yâr
Üzilüp gitdi o dem meclis-i yârdan agyâr G128/1[31]

Benzi solmak / Benzi saz olmak: *Gücünü yitirmek, sağlık sorunu olmak.*
Her kılından çıkıyor sıyt u sadâ-yı efgân
Âşık-ı dil-hastelerün benzi hep sâz olmış G218/3[32]

Bel bağlamak: *Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.*
Ser-fürû itmiyor ol kimseye bil baglamıyor
Hele başdan ayaga işve vü hep nâz olmış G218/2[33]

Beli bükülmek (Kaddi lâm etmek): *Yaşlılık yüzünden güçsüz kalmak, bir iş yapamayacak duruma düşmek.*
Çekmemişdüm ol kemân ebrûsınun katı gamın
Kat-be-kat kaddümi lâm itdi benüm bu iştiyâk G249/2

Belini bükmek: *Çaresizlik içinde bırakmak.*
Pîr eyledi bükdi bilümi nâz ile her bâr
Tâkat mı gelür ol reviş-i bâr-ı girândur G122/3[34]

---

[28] Benzer örnek için bkz. G218/2.
[29] Benzer örnek için bkz. G296/5.
[30] Benzer örnekler için bkz. G143/3, G267/2, G283/4, G291/4, G316/4, G378/4.
[31] Benzer örnekler için bkz. G273/1, G506/4, K6/15, TER1/11.
[32] Benzer örnek için bkz. G504/2.
[33] Benzer örnekler için bkz. G285/4, G360/4, G439/3, G464/2.
[34] Benzer örnekler için bkz. G220/5, G228/2, G362/5, G518/1.

Binde bir: *Pek seyrek olarak.*
Binde bir gelür cihâna nüktedân bil Rezmîyâ
Âlemi dutsa ser-â-pâ cümle nâ-dân çok degül G302/5

Boynunun borcu: *Yapılması gerekli olan ödev.*
Boynumun borcı ol olsun perçemün muhkem dutam
Üşse âlem başuna çözilmeye elden o bâg G243/3

Boyun eğmek: *İsteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak.*
Cihânda gam yime âlem sana hep boynın eymişdür
Elünde hamdü li'llâh kim senün tîg ü kalem vardur KT26/26

Burnu(nun) ucuyla selam vermek: *İstemeden ve küçümseyerek selam vermek.*
Yâr gönül burnı ucıyla viriyor şimdi selâm
Görişeli bagladı agyâr ile başka dimâg G243/4

C

Can atmak: *Şiddetle arzu etmek, çok istemek.*
Yârı meydân-ı mahabbetde görenler bî-taab
Anun içün cân atarlar menzil-i maksûda hep G30/1[35]

Canını, başını yoluna feda etmek: *Kıymak, gözden çıkarmak.*
Yolına cân u başın kim fedâ itmez o dil-dârun
Bugün oldur cihânda hûblarun bî-şübhe serdârı G523/3

Can kurban eylemek / (Birinin veya bir şeyin) kurbanı olmak: *Uğruna ızdırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, zarara girmek, ölmek.*
Iyd gelse kûy-ı yârda âh u efgân eylesem
Merhabâ itmez bizümle cân kurbân eylesem G324/1[36]

Can (ve gönül) vermek: *1) Ölmek. 2) Ruha güç vermek. 3) Canlanmasına yol açmak. 4) Bir şeyi çok istemek.*
Cân u dilümi virdüm ana bûsesin aldum
Ben üstesüz ol şûha harîfâne degişdüm G330/2[37]

Can(ın)a değmek: *1) Çok hoşlanmak. 2) Ruhu şad olmak.*
Tarz-ı dil-cûsı o yârun niçe hûbâna deger
Gamzenün bir bakışıysa hele bin câna deger G119/1

Can(ın)a geçmek/işlemek/kâr etmek: *Çok etkilemek.*
Ol tîr-endâz âfetün çak câna geçdi gamzesi
Bu kemân-ı cevri ne Rezmî ne hod-Rüstem çeker G89/5[38]

---

[35] Benzer örnekler için bkz. G283/2, G346/2, G407/2, G408/2, MES1/5.
[36] Benzer örnek için bkz. G6/8.
[37] Benzer örnekler için bkz. G410/3, G433/3, G437/5, G439/3, G458/2, G478/2, G516/1, KT.25/42.
[38] Benzer örnekler için bkz. G282/3, G394/3, G443/4, G459/1, G462/1, G523/2, G526/2.

Can(ın)a kastetmek: *1) İntihara kalkışmak. 2) Birini öldürmeye hazırlanmak.*
Cânına bile kasd ider âşık dahı ol dem
Cânân ile sohbetde de tenhâ kimi görse G442/2

Cana kastı olmak / (Birine) kastı olmak: *Ona karşı kötülük etmek, zarar verme isteği beslemek.*
Câna kasdı nedür ol gamzelerün söyler mi
Öldürürken yine âşıkların eyler inkâr K6/11

Cana minnet: *Arayıp da bulamadığı şeylerden saymak.*
Tek gelüp memnûn ideydi öldürürse gam degül
Hep helâk olmak yolında câna minnet şübhesüz G196/4

Canına tak demek (etmek): *Dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak.*
Seng-i mihnetle dögersem sînemi ayb eylemen
İtdügi yârun cefâlar eyledi cânuma tak G249/3[39]

Can(ın)dan geçmek: *Ölmek için hazır olmak.*
Nice kıymaz gören agyâr ile cânânı bir yirde
Geçerdüm hak budur Rezmî görince kendü cânumdan G389/5[40]

Canı ağzına (boğazına) gelmek: *1) Büyük bir tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak. 2) Aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak.*
Gerçi kim o yâr bûselerin virdi doyınca
Agzuma gelür cânum o dem leb dokınınca G441/1[41]

Canı çıkmak: *1) Çok yorulmak veya çok zorluk çekmek. 2) Ölmek. 3) Çok yıpranmak. 4) Zarar etmek.*
İki âlemde de hâlî degüldür derd ü mihnetden
Nedür Rezmî cihânda çekdügi bir çıkacak cânun G295/5[42]

Canı gitmek: *Özen gösterilen, çok sevilen bir şeye zarar gelecek diye kaygılanmak.*
Akl u fikr ü cân u dil gitdi görince yârumı
Sanasun gûyâ ki Rezmî dutdı pür leşker taraf G248/5

Canı (birinin) yoluna borcu olmak (Yoluna can(ını) vermek): *Birinin uğruna ölmek.*
Edâya çâre yok cânum yolına borcum olsun dir
Visâli şevkine dil-dârun âlem cümle medyûnı G477/3

Canına can gelmek / (Bir şeye) can gelmek: *Canlanmak, güçlenmek.*
Âşık-ı pîr ü nâ-tüvân raksa girer o dem hemân
Meclise gelse ol cevân cânına başka cân gelür G93/3

Canına can katmak: *Yaşama gücünü artırmak.*

[39] Benzer örnekler için bkz. G254/3, TER1/21.
[40] Benzer örnek için bkz. G395/1.
[41] Benzer örnek için bkz. G294/4.
[42] Benzer örnekler için bkz. G168/1, G340/1, G437/9, G518/1.

Sînesine çekdügin ayb eylemen âşıkların
Cânına cân katmadur ol yâr-ı cânândan garaz G231/4

Canına işlemek/geçmek/kâr etmek: Çok etkilemek.
İşlemiş dirler etibbâ gamze Rezmî cânuna
Duydılar hep mâcerâyı didiler tîmâra güc G64/5

Canına kıymak: *1) Acımadan öldürmek. 2) Kendini öldürmek. 3) Gücünden fazla iş görerek aşırı derecede kendini yormak.*
Düşse gönlün yine bir gamzeleri mekkâra
Bulsa ger bir aralık cânuna ol demde kıyar K6/10

Canından usanmak/bıkmak/bezmek: *Ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak.*
O sükker leblerün eller eme doyınca her demde
Usanmaz mı kişi âlemde cânâ tatlu cânından G356/3

Cevr(ini) çekmek / Kahır (kahrını) çekmek: *Uzun süre sıkıntıya katlanmak.*
O zülf-i anber-âmîzin nice cevrini çekmez dil
O hoş-bûy-ı dil-âvîz Rezmî var mı saçlı sünbülde G421/5

Ciğeri kebap olmak / Cigeri büryana dönmek: *Büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.*
Çevirince yüzini bizden o yârum Rezmî
Sûz-ı ışk ile o dem döndi ciger büryâna G438/6[43]

Ciğeri yanmak: *Büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.*
Yine yakdı cigerin Rezmî-i bî-çârenün ol
Hep odur bâdî hemân dilde olan nâra o hat

Ciğeri dilinmek / Yüreği parçalanmak: *Çok acı çekmek.*
Cigerler dildürür şîrîn-dehânun gamzesi fikri
Bir iş midür anarlar dag delen Ferhâd-ı ırgadı G524/5

Ciğerine (sineye) işlemek: *1) Kötü söz, kötü davranış çok dokunmak, etkilemek. 2) Kötü koku rahatsız etmek.*
Gör ne işler geçdi ol ân sîneme yâr gamzesi
Âciz oldı gayrı dermân itmeden bana tabîb G46/2

Cihandan el yumak / Dünyadan geçmek/el çekmek: *Bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak.*
Kim görse o meh-pâreyi el yur bu cihândan
Nûş eylese ger âb-ı hayât bulmaya sıhhat G56/3

Ç

Çanına ot tık(a)mak: *Sesini çıkaramayacak, kötülük edemeyecek bir duruma getirmek, susturmak.*
Kalmadı bu dem nutka mecâli eleminden
Çanlarına ot dıkdı hezârân tîr-i bârân K2/26[44]

---

[43] Benzer örnekler için bkz. G43/4, G233/5, G452/4, TER1/2.
[44] Benzer örnek için bkz. KT26/20.

Çın seher: *Tan yeri ağarmak üzere olduğu zaman.*
Getürdi çın seherden bâd bûy-ı âtır-ı zülfün
Dagılmış gibi her yana yine bu anber-i sârâ G14/2[45]

D

Dağ üstü bağ olmak: *Keyfî yerinde olmak, her muradına ulaşmış olmak.*
Nev-bahâr ile donandı zîr ü bâlâ sol u sag
Yâr ile kim geşt iderse ana ol dag üsti bâg G243/1[46]

Daldan dala gezmek (konmak): *Sık sık iş, konu veya düşünce değiştirmek.*
Karârun yok gezersün daldan dala gül-i ranâ
Hezârân âşnâ oldugunı bildük bu gülşende G470/4

Defter tutmak: *Yapılanları, işlem veya hesapları düzenli olarak kaydetmek.*
Defter dutayduk itdügi yârun cefâlara
Kendin de pârelerdi gam u cefâdan kâgaz G83/3

Derde düşmek: *1) Sorunla karşılaşmak. 2) (mec.) Hastalanmak.*
Düşerler râh-ı ışkında miyân-ı derde âşıklar
Durınca hancer-i ser-tîzi cânânun müdâm bilde G421/2

Ders(ini) almak: *1) Bir konu üzerinde bir öğrenci yetkili bir kimseden bilgi edinmek. 2) (mec.) Bir olaydan deneyim kazanmak, ibret almak.*
Bir kadeh ile boyarlar çeşmüni al dersüni
Mugbeçeler bezm-i âlemde gönül kallâş olur G113/4

Devran başına dönmek: *Çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak.*
Yanumda olmasa bir dil-rübâ ger
Dönerdi başuma ol demde devrân K1/7

Dikiş tut(tura)mamak: *Bir işte veya bir yerde herhangi bir sebeple uzun süre kalmamak.*
Câme-i sabrun anunçün dahı dutmadı dikiş TER1/13

Dil uzatmak: *Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek.*
Dil uzatmış didiler kâkül-i dil-dâra rakîb
Rezmiyâ âdem isen var o zebânı sen kes G211/5

Dili dolaşmak: *Korku, heyecan, hastalık, utangaçlık, sarhoşluk gibi sebeplerle şaşırarak söyleyeceğini karıştırmak.*
Dolaşurdı dilümüz nutka kalur mıydı mecâl
Rezmiyâ görsek o dil-cûda perîşân kâkül G299/5

Dili tutulmak: *Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak.*
O demde dil dutılur yâr cânânından ayrılsa
Nice söyler dahı âlemde ol cânından ayrılsa G471/1

[45] Benzer örnekler için bkz. G23/3, G29/3, G234/4, K5/9.
[46] Benzer örnek için bkz. TER1/19.

Dillere düşmek: *Hakkında dedikodu yapılmak.*
Düşüren dillere cânâ seni şîrîn-zebânundur
Hezârân güft ü gûya bâdî ol gonca-dehânundur G100/1

Dirhem dirhem satmak (…yı): *1) Çok nazlı davranmak, ağırdan almak. 2) Özelliklerini azar azar ortaya koymak.*
Satup dirhem-be-dirhem kendüsin meclisde mey gördüm
Ayaga düşürür bu zâr bu istignâsı bâzârı G497/4

Divan durmak: *El pençe divan durmak.*
Her tûg-ı şehî şöyle yemîn eylediler kim
Yolda duralum biz de solaklar gibi dîvân K2/17

Divane eylemek / (Bir şeyin) divanesi olmak: *Bir şeye çok düşkün olmak.*
Âkıbet düşürdi sahrâya beni yâ sabr idüp
Eyledi dîvâne gönlüm ol saçı leylâyı gör G130/4

Dolap eylemek/kurmak/çevirmek: *Hile, dalavere ile iş yapmak.*
Devri mi döndi aceb sâgar-ı mînânun kim
Rezmiyâ âleme çerh eyledi bu gûne dûlâb G44/5[47]

Dünyadan el etek/elini eteğini çekmek (Elini dünyadan çekmek): *Bir kenara çekilip çevresiyle ilgisini kesmek, toplumun yaşayışına karışmamak, dünya işleriyle ilgilenmez olmak.*
Çekdi dünyâdan elin Mansûr gitdi yârına
Ey tahammül itdi halkun vaz-ı nâ-hemvârına G460/1[48]

Dünyayı (başına) dar/zindan etmek: *Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak.*
Hânemüzden gidicek ol meh-likâ reftâr idüp
Eyler oldı girye ile başuma dünyâyı dar G118/4[49]

E

Ecel terleri dökmek: *Çok korkmak, heyecan içinde bulunup terlemek, korku ve bunalım içinde olmak.*
O rengîn leblerin yârun görince muhtazır oldı
Hicâbından ecel derlerini ol dem döker gonca G418/3

Eğri (gözle) bakmak: *Kötü düşünce ile bakmak.*
Kalmasun egri bakar ana cihânda bir yüz
Ola emrine mutî ser-te-ser âlem hemvâr K5/38

Ekmeğini almak: *Geçimini kazancıyla sağlayacak duruma gelmek.*
Gelicek hattı dilin çeynemege başladı yâr
Etmegin almışa döndi hamâm oldum nâ-çâr G158/1

Ekmeğini taştan çıkarmak: *1) Geçimini sağlamakta çok becerikli olmak. 2) En zor koşullarda bile kazancını sağlamak.*

---
[47] Benzer örnekler için bkz. G29/5, G291/2, G416/1.
[48] Benzer örnek için bkz. G397/3.
[49] Benzer örnekler için bkz. G123/3, G398/2, K1/10, K5/28.

Taşdan etmegin çıkarur agyâr
Mahzende ne görse çalar o sâat G58/4

El altından: *Kimsenin haberi olmadan, kimseye haber vermeksizin, gizlice.*
Hemîşe el altından içermiş anı
Koltuga varmazmış ol evden G377/4[50]

El çekmek: *Vazgeçmek.*
Dolaşdun kâkül-i yâra hezârân derd ile Rezmî
O kayda düşdün ammâ kim yine el çekmedün gitdün G277/5[51]

El üzre tutmak (birini ya da birşeyi): *Bir kimseye çok saygı ve sevgi göstermek.*
Öldürse eger yâr bizi cânuma minnet
El üzre dutarlar beni bana bu ne rifat G55/1

El vermek: *1) Yardım etmek. 2) esk. Tarikatlarda mürşit, bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermek. 3) Halk hekimliği ile uğraşan kimse bilgilerini bir başkasına öğretmek. 4) Kâğıt oyunlarında elde olan veya olmayan sebeplerle oyun üstünlüğünü karşı tarafa bırakmak.*
Rûzgâr bir kerre el virse bana seyr eylesen
Şöyle yârdan uçuraydum ben rakîbi her çi bâd G75/3[52]

Elden düşürmemek/bırakmamak: *Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elden düşürmemek.*
Düşürmedügüm câm-ı hoş-güvârı ben elden
Şikest olmaya hâtır-ı mey-fürûş bizden G377/1

Elden ele dolaşmak/gezmek: *İyi nitelikleri dolayısıyla çok ilgi görmek, çok beğenilmek.*
Gezer elden ele pür-şevk ile şimdi kâgaz TER1/9

Elden gelen: *Yapabilen ama yetersiz olan şey.*
Dâim geçen emmek lebüni cân u gönülden
Dâmânuna sarılmadur ancak gelen elden G382/1

Ele (deste) girmek/geçirmek: *1) Yakalamak. 2) Sahibi olmak.*
Bâri yâr düşde ele girseydi tenhâ Rezmiyâ
N'eyleyem girmez gözüme derd ü gamla bana h*â*b G43/5[53]

Eli dar(da): *Para sıkıntısı içinde olan.*
Nice el darlıgını def idebilürdi çenâr
Ana imdâd u kerem itmese ger ebr-i bahâr G105/1

Elinden gelmemek: *Yapmaya gücü yetmemek.*
Neye kâdir o zülfi fitneler kaldurmadan gayrı
Ne gelürdi elinden derd ü gam çekdürmeden gayrı G520/1[54]

---

[50] Benzer örnekler için bkz. G5/23, G234/5.
[51] Benzer örnekler için bkz. G281/5, G329/1, G387/2, G468/5.
[52] Benzer örnek için bkz. G246/2.
[53] Benzer örnekler için bkz. G287/3, G288/5, G319/5, G401/4, G464/1, G517/5.
[54] Benzer örnekler için bkz. G285/3, G520/1.

Eline bakmamak: *Geçinmek için birinin yardımına ihtiyaç duymamak.*
Zâhidâ biz sen gibi dâim riyâlar satmayuz
Rehne destârı koruz sâkî eline bakmayuz G199/1

Eline eteğine (damenine) sarılmak: *Çok yalvarmak.*
Dâim geçen emmek lebüni cân u gönülden
Dâmânuna sarılmadur ancak gelen elden G382/1

Elini göğsüne koymak: *Doğru, tarafsız, hakça ve insaflıca davranmak.*
Elüni gögsüne ko sen de gel insâf eyle
Bir selâmunla sürûr itmedi dil-nâ-kâmun G269/4[55]

Emanete hıyanet et(me)mek/ Emanete hıyanet olmaz: *Emanet olarak bırakılan şeyi titizlikle korumak gereklidir.*
Hıyânet itmez emânete hîç
Götürür murâd üzre selâm kâgaz G84/4

Eşiğine baş koymak / (Bir yola) baş koymak: *Bir şey uğruna ölümü göze almak.*
Eşigüme koyan başın dimişsün kaydını görsün
Kapuna cümleden evvel yine ben mübtelâ geldi G491/3

Eteğine (damenine) yapışmak (sığınmak): *Birinin koruyuculuğu altına girmek.*
Tıfl-ı eşküm olmayam yolunda pâ-mâl ben diyü
Anun içün yapışur her dem benüm dâmânuma G422/3[56]

Eteğini (damenini) öpmek (El etek öpmek): *1) Bir işi yaptırmak için çok yalvarmak. 2) Yaltaklanmak, dalkavukluk etmek.*
Hâk-i pâyına yüzin sürsün gören dil-dârumun
Yohsa dâmânın dutup öpmek neden lâzım gelür G190/4

Eteğini (damenini) çekmek: Günah sayılan işlerden uzak durmak.
Çekdi ise Rezmiyâ bizden eger dâmen o şûh
Elde hâzırdur yine çâk-ı girîbânum benüm G331/5[57]

Etekleri (damenleri) tutuşmak: *Çok telaşlanmak.*
Benüm gibi yakar bir gün seni de âteş-i ışkum
Şerâr-ı âh-ı sûzumdan o dâmenler dutuşmaz mı G507/3

F

Fikri (aklı) gitmek: *1) Şaşırmak, korkmak. 2) Çok beğenmek, bayılmak.*
Akl u fikr ü cân u dil gitdi görince yârumı
Sanasun gûyâ ki Rezmî dutdı pür leşker taraf G248/5

Fitne kaldırmak/çıkarmak: *1) Arabozucu söz söylemek. 2) Arabozucu davranışta bulunmak.*

[55] Benzer örnek için bkz. G414/2.
[56] Benzer örnekler için bkz. K3/18, TER1/13.
[57] Benzer örnek için bkz. G381/5.

Neye kâdir o zülfi fitneler kaldurmadan gayrı
Ne gelürdi elinden derd ü gam çekdürmeden gayrı G520/1

G

Gam çekmek: *Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.*
Çekmemişdüm ol kemân ebrûsınun katı gamın
Kat-be-kat kaddümi lâm itdi benüm bu iştiyâk G249/2[58]

Gam/gussa yeme(me)k: *Tasa et(me)mek, kaygılan(ma)mak, üzül(me)mek.*
Yüz çevirdiyse eger senden o yârun Rezmiyâ
Gam yime dil-hǻhun üzre yine bir devrân olur G117/5[59]

Gerdan kırmak: *1) Naz ile boynu başla birlikte iki yana oynatarak kırıtmak. 2) (mec.) Boynu, başı geriye oynatarak büyüklük taslar bir durum almak.*
Rakkâs-ı felek döndi murâd üzre bu demde
Şimdi kırıyor hande ile âleme gerdân K2/48

Geri kalmak (…dan): *1) Arkada kalmak. 2) Gecikmek. 3) Çağdaşlarının ve yaşıtlarının düzeyine gelememek veya düzeyinde olmamak.*
Geç o çak başına bir dil-dâr ile it zevk u şevk
İl yimesün sonra dirsen girü kalan mâlumı KT23/2

Göğüs geçirmek: *Üzüntülü bir şekilde soluk almak, içini çekmek.*
Gögsin geçirüp nice figân itmesün âşık
Dilden geçen ol gamze-i fettân-ı cihândur G122/2

Göğüs (sine) germek: *Bir zorluğa dayanmak, karşı koymak.*
Gamze-i yâra açup gögsini kim gerse bu dem
Dinür ol merde ki bî-şübhe yüregi pûlâd G81/2[60]

Göklere çıkmak: *Pek çok yükselmek.*
Yire geçmiş o rakîb sonra hicâb itmekle
Göklere çıkdı benüm şimdi bu dem efgânum G320/3[61]

Gönlü açılmak (Gözü gönlü açılmak): *Neşelenmek, ferahlamak.*
Başladı esmege âheste nesîm gün dogarak
Gönlini açdı o gün bâd-ı sabâ gülzârun G278/2[62]

Gönlü akmak: *Birine karşı güçlü sevgi duymak.*
Bilini kucmak içün tâkatumuz tâk itdi
Su gibi akdı gönül nice kemerden geçdi G505/3[63]

---

[58] Benzer örnekler için bkz. G42/5, G89/1, G258/5, G259/3, G278/4, G280/3, G280/4, G337/5, G410/7, G420/3, G520/1.
[59] Benzer örnekler için bkz. G60/3, G92/3, G133/5, G144/4, G165/4, G185/5, G190/2, G331/2, G409/1, G437/10, G475/2, G475/5, G508/2, KT.26/26, TER1/2, TH 1/2.
[60] Benzer örnekler için bkz. G362/2, G463/2, K3/19.
[61] Benzer örnekler için bkz. G387/3, G467/2.
[62] Benzer örnekler için bkz. G71/1, G162/2, G178/1, G267/2, G334/5, G396/5, G441/2.
[63] Benzer örnek için bkz. G514/4.

Gönlü düşmek: *Âşık olmak.*
Bir dosta düşecek şey idi Rezmî bu gönlüm
Gafletlik ile ol gözi fettâna degişdüm G330/5

Gönül açmak (Gönlünü açık tutmak): *Neşeli şeylerle sıkıntıyı gidermek.*
Açık dut gönlüni Rezmî Hudâ bir feth-i bâb eyler
Gelür bir gün yola zann eyleme ol pür-cefâ çıkmaz G194/5

Gönül (dil) almak: *1) Sevindirmek. 2) Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek.*
Gönlüm aldı nîm-nigâh ile bu gün bir dil-firîb
Kalmadı zerre derûnumda benüm sabr u şekîb G46/1[64]

Gönül (dil) bağlamak: *Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak.*
Rezmiyâ aldanma ol zülf-i hama dil baglama
Çekilür zann eyleyüp cevr ü gamın itme inâd G75/5[65]

Gönül (dil) vermek: *1) Sevmek, âşık olmak. 2) Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğinmek, meyletmek. 3) Düşkün olmak.*
Ben sanurdum ki o dil-dâra gönül virdügümi
Bilmedi kimse meger cümle cihân söyler imiş G227/3[66]

Gönül yapmak (Hatır gönül yapmak): *Birini tutum ve davranışlarıyla mutlu etmek.*
Olmak istersen şehâ vâkıf derûnum mülkine
Def idüp agyâr yap vîrân gönlüm al sevâb G24/2[67]

Gönülde yer etmek/eylemek: *1) İz bırakmak. 2) İyice yerleşmek.*
Sanman ki gelen cevr ü cefâ dilde yir eyler
Geçer gider ol sîneme ol ân dokınınca G441/3

Gönlünden (dilden) geç(ir)mek): *1) Bir şeyin olmasını veya bir şey yapmayı istemek. 2) Düşünmek.*
Gögsin geçirüp nice figân itmesün âşık
Dilden geçen ol gamze-i fettân-ı cihândur G122/2[68]

Gönülden ırak olmak (Dilden dûr eylemek): *Sevilmekten yoksun kalmak, sevilmemek.*
Bize yaklaşmaz gider her cânibe Rezmî o yâr
Gâlibâ dûr eylemiş dilden efendüm bendesin G386/5

Gönüle girmek: *Kalbine girmek.*
Âşık oldur yaka dâg sînesine lâle gibi
Gire tâ gönline ol gonca-femün jâle gibi G485/1[69]

---

[64] Benzer örnekler için bkz. G128/5, G249/4, G280/2, G298/5, G357/4, G364/3, G387/3, G465/3, G499/4.
[65] Benzer örnek için bkz. G133/1.
[66] Benzer örnekler için bkz. G3/1, G91/2, G121/4, G186/4, G305/1, G313/3, G378/5, G387/5, G423/2, G518/5.
[67] Benzer örnek için bkz. G461/3.
[68] Benzer örnek için bkz. G440/1.
[69] Benzer örnek için bkz. G414/3.

Göz açmak: *Yaralar ortaya çıkmak.*
Göz açınca sînelerden şöyle tîz eyler gezer
Gamze-i bî-rahm evvelden ana der-kâr mıdur G116/4

Göz boyamak: *Kandırmak, yanıltmak, gösterişle aldatmak.*
Dime ol ruhları gül-gûnî seni renglemesin
Gözüni sonra boyar gaflet ile nergisvâr K6/19[70]

Göz (dil/ü dîde) değmek: *Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek.*
Bakamam rûyına yârun deger diyü dil ü dîde
Güler mi rûyı âlemde olan ol gamda âlûde G428/1[71]

Göz dikmek: *Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak.*
Yolda gördükçe ayagın öpmeden kasdı rakîb
Göz diker yârun o sîmden kepkep ü mismârına G461/4

Göz gözü görmek: *Yoğun sis, duman, toz vb. sebeplerin ortadan kalkmasıyla herşey görülmeye başlamak.*
Gidüp bu demde zalâm-ı şitâ kim göz gözi gördi
Harîm-i bâgda yir yir açılmış güllerüm vardur KT26/4

Göz(ünü) karartmak: *Bir işe atılırken hiçbir şeyden çekinmemek.*
Göz karardup müjeler bakmadı dogrı yüzüme
Nazarun ey kaşı yâ sîne-i uryâna mıdur G134/3[72]

Göz kırpmak: *1) Göz kapağını kapayıp açmak. 2) Başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için, benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak.*
Gelmege lutf eyledükçe göz kıparsun gayrıya
Duyurur hep halka vadün dîde-i merdümlerün G293/4

Göz kulak olmak: *1) Görme, işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak. 2) (mec.) Gözetmek, korumak, bakmak.*
Burdı gûşını sabâ berg-i buhûrun didi kim
Göz kulak ol gele bu gülşene şâyed dil-dâr K5/17

Göz (çeşm) süzmek: *Baygın ve anlamlı bakmak.*
Gelse ol yâr-ı cefâ-cû yine bezme gülerek
Kalsa ahşamlasa mestâne o çeşmin süzerek G265/1[73]

Göz ucuyla bakmak (nigâh etmek): *Fark ettirmeden gözlemek, belli etmemeye çalışarak başını çevirmeden yandan bakmak.*
Göz ucıyla yitişür gayra nigâh itmegi ko
Sana dir Rezmî-i efgende kulun yâr beri bak G254/5

[70] Benzer örnek için bkz. G113/4.
[71] Benzer örnek için bkz. G359/1
[72] Benzer örnek için bkz. G143/1.
[73] Benzer örnek için bkz. G70/3.

Gözden çıkarmak/bırakmak: *Bir mal, para, değer yargısı vb. maddi veya manevi varlığın elden çıkarılmasını kabul etmek.*

Beni gözden bırakmasun diyü hemvâre dil-dârum
Yolında anun içün eyledüm çârûb müjgânum G340/3

Gözden gitmemek: *Unutamamak.*

Gözümden dâimâ gitmez hayâl-i kadd-i şimşâdun
Anunçün âh u efgânum gider her demde bâlâya G434/3

Gözden gönülden çıkarmak: *Önem vermemek, ilgisini kesmek.*

Gönül gitdi ser-i kûyına akdı dîdeden hûnlar
Çıkardı bendesin gözden gönülden şimdi hûbânum G336/2

Gözden ırak etmek/tutmak: *Görmek istememek.*

Sen bizi gözden ırâg itmekle aynıyla hemân
Gördügüm her çeşm-i âhû şîrdür sensüz bana G12/5

Gözden (dideden) kan dökülmek: *Büyük üzüntüyle ağlamak.*

Heves-i lal-i lebünle mey-i gül-gûn içsem
Dîdeden kan dökilür azar o demde nârum G342/2[74]

Göze (ayna) al(ma)mak: *Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etme(me)k.*

Cûybârın kim alur aynına yârsuz çemenün
Görinür dîde-i âşıklara mânend-i serâb G26/3[75]

Göze (ayna) girmek: *Davranış ve yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak.*

Ne girer aynuma mâh-ı sıyâmum
Gözüme görinen hep mâh-ı tâbân K1/9

Göze (dideye) kan (hûn-âb) yürümek: *Büyük üzüntüyle ağlamak.*

Göricek yolda o mestânemi bî-tâb yürür
Dîdeme hak bu ki ol demde hûn-âb yürür* G107/1

Gözü açık olmak: *Fırsattan yararlanmak, kurnazca davranmak.*

Bî-perde görür sun-ı Hudâyı her bâr
İrişmişdür gözi açıklara bûstân G388/3

Gözü aydın (olmak)/Gözün aydın!: *Sevinçli bir olay dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü.*

Gözün aydın diseler görsen o güni ölmeden
Gelse teşrîf eylese nâz ile ol hurşîd-likâ G11/4[76]

Gözü doy(ma)mak: Çok istenen bir şeyin yeterli miktarı elde edildikten sonra daha çoğunu iste(me)mek.

Doymuyor hâba gözüm yâra o nev-hat geleli
Oldı gûyâ ki ber-â-ber sanuram leyl ü nehâr G114/3

---

[74] Benzer örnek için bkz. G336/2.
[75] Benzer örnekler için bkz. G286/2, G335/1, G371/2, K6/22.
[76] Benzer örnek için bkz. G6/3.

Gözü dünyayı görmemek: *Hiç kimseye, hiçbir şeye önem, değer vermemek.*
Görmezdi cihânı gözümüz bâdesüz aslâ
Terk eyleyicek sanki o dem h*â*bdan uyanduk G257/2

Gözü üstünde kaşı olmak: *Birinin iyi kötü her hâline bir bahaneyle olumsuz bir anlam yüklemek.*
Hep sizi görmekle hayrân eyleyen dir mi o yâr
Kimseye dimez o dil-cû gözüm üstinde bu kaş G223/2[77]

Gözüne diken olmak: *Tedirgin etmek, rahatsız etmek.*
Dîdeme hâk-i rehin sürme idelden yârun
Gözine biz diken olmış gibiyüz agyârun G270/1

Gözüne batmak/dokunmak: *Tedirgin etmek, rahatsız etmek.*
Eline sürmesini ben viricek dil-dârun
Dokınur biz gibi olduk gözine agyârun G290/1

Gözüne (çeşmine/dideye) uyku (hâb) girmemek: *Uyuyamamak, uykusuz kalmak.*
Uyhu mı girerdi zâhid çeşmüne meger ol dem
Seyrde bir gezer görsen sen o mâh-ı tâbânı G498/2[78]

Gözünü (gözlerini) kan bürümek: *Adam öldürecek kadar öfkelenmek.*
Girmedi dîdemüze h*â*b seni görmeyeli
Gözümüz kan büridi destün ile selmeyeli G482/1[79]

Günaha girmek: *Dinî bakımdan suç sayılan bir iş yapmak.*
Kucdı Rezmî yârı dirlermiş
O günâha ko girsün iller G111/5

Günahı boynuna: *"Ben karışmam, sorumluluk sana veya ona düşer." anlamında kullanılan bir söz.*
O emsem leblerün fikriyle geldi agzuma cânum
Günâhum boynuna olsun olursa öyle bîmârun G294/4

H

Halvete girmek / Halvet olmak: *Birisi veya birileriyle yalnız görüşmek amacıyla içeriye başkasını veya başkalarını almamak.*
Bürehne görince yârı halvete girdi zâhid
Nakd ü hemyânıdur kef-i pâyına o yüz sürerek G275/3

Hatıra gelmek (düşmek): *Hatırlamak, aklına gelmek.*
Hâtıra düşeli ol lebleri mey-gûn şimdi
Rezmiyâ oldı benüm bu gazelüm rindâne G443/5

[77] Benzer örnekler için bkz. G220/5, G339/2.
[78] Benzer örnekler için bkz. G43/5, G471/5, G482/1.
[79] Benzer örnekler için bkz. G187/5, G482/1.

Hatırını kırmak (şikest olmak): *Üzmek, gücendirmek.*
Hâtırum oldı şikest seng-i cefâlarla hemân
Dayanur mı o kadar êarba vücûdı câmun G269/3[80]

Hatırını basmak: *Kişilere karşı gösterilmesi gereken saygı kurallarına uymamak.*
Basmayup hâtırumuz gelse o lutf eylese ger
Komaz ol hûr-likâ zerre derûnumda gubâr G95/3

Hatırını yıkmak / Hatır gönül yıkmak/kırmak: *Kişilere karşı gösterilmesi gereken saygı kurallarına uymamak.*
Hâtırun yıkup ider kalbüni vîrâne o şûh TER1/7

Hayat bulmak / (Bir şeye) hayat vermek: *Canlılık vermek, canlandırmak.*
Eskimiş kalmış idi gelmese nev-rûz-ı bahâr
Yeniden buldı hayât cümle cihân köhneleri KT25/2

Havadan nem kapmak: *En küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak.*
Hevâdan nem kapar dirlerdi bilmezdük o dil-dârı
Görince mugber oldı girye vü âhı dil-i zârın G397/4

Hû çekmek (demek): *Tekkelerde, dervişler ayin sırasında sürekli olarak hu demek.*
Girmiyor haylî zemân sâkî-i gül-çihre ele
Gel gönül hû çekelüm kendü ayagıyla gele G464/1[81]

Huzurunu uçurmak/kaçırmak: *Tedirgin, rahatsız etmek.*
Âşiyânından huzûrın uçurup her murg-ı dil
Anun içün böyle bî-pervâ gezer âvâreler G160/2[82]

İ

İhrâma girmek: *Hac görevini yerine getirmek üzere ihram giymek.*
Kabe-i kûy-ı dil-ârâ diyü düşdük Şâma
Soyınup anun içün girdi fakîr ihrâma G448/1

İhtiyarı elde kalmamak (elden gitmek): *Kişinin akl-ı selim ile karar verme yeteneğinin bulunmaması.*
Kalmadı ol dem karârı Rezmî-i bî-çârenün
Göricek ol nev-cevânı gitdi elden ihtiyâr G149/5[83]

İki eli kanda olmak: *"Elindeki iş ne kadar önemli olursa olsun" anlamında kullanılan bir söz.*
Dâimâ iki elün kanda ola var mı mesâg TER1/19

İkide bir: *Sık sık.*
Giceler ikide bir yâra varmış agyâr
Bulmaduk Rezmî ana hâsılı biz bir takrîb G40/5[84]

---

[80] Benzer örnek için bkz. G377/1.
[81] Benzer örnekler için bkz. G411/4, G414/3, TER1/26.
[82] Benzer örnek için bkz. G479/1.
[83] Benzer örnek için bkz. G118/1.

İliğ(in)e geçmek/işlemek: *Derinlemesine işlemek*
Sûzen-i müjgânları geçdi ilige yârumun
Sînesi dügmelerin bulsak ilâc çözdürmege G416/4

İzine düşmek: *Av hayvanlarının, gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek.*
Girye-âlûdem önümce yolda gitse yâr hemân
İzine düşer gider yanınca bu eşk-i revân G357/1

K

Kalp yıkmak/kırmak (Kalbi meksûr olmak): *Gönül kırmak.*
Sanmanuz teskîn olupdur hûn-ı eşküm dîdeden
Yıkdı kalbüm gelmeyüp yâr yolın itdi pek harâb G24/4[85]

Kan ağlamak: *Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.*
Kan agladurdı gerçi ezel bize ol cevân
Kanı elüme girse dirüm şimdi ol demG238/4[86]

Kanı pahasına (Kan bahası): *Hayatını tehlikeye atarak.*
Yolında cân virüp cânânına vâsıl olan âşık
Visâl-i râygân mı buldı sandun kan bahâsıdur G145/2

Kan dökmek*: Ölüme yol açmak, cana kıymak.*
İller mey-i gül-gûnı koyam dir kadehe hep
Ol düşmen-i dînün kanını dökmege hayrân K2/31[87]

Kan etmek/eylemek/olmak: *Ölüme yol açmak, cana kıymak.*
Kâkülündür aklumı dâim perîşân eyleyen
Bagrumı her demde gamzendür benüm kan eyleyen G399/1[88]

Kan tutmak: *1) Kan gördüğünde bayılmak. 2) Şok geçirmek.*
Nice kan dutmasun âşıkları ol gamzelerdür kâr
Sanursun hûnca kândur elde hâzır neşteri şimdi G483/2[89]

Kan(ın)a girmek: *Birini öldürmek veya öldürtmek.*
Egnine âl câmeler geydükçe kûyında o dem
Kana girer ser-te-ser âlem kırılur ol zemân G394/4[90]

Kanına susamak (birinin): *Belasını aramak.*
Doymadun ol bî-emânun leblerin dil emmeden
Susadun mı kanuna sen hâsılı pek gözün aç G65/2

---

[84] Benzer örnekler için bkz. G62/1, G263/3.
[85] Benzer örnek için bkz. G446/2.
[86] Benzer örnekler için bkz. G45/4, G75/4, G155/2, G317/6, G319/1, G343/1, G471/2, G481/1.
[87] Benzer örnek için bkz. G378/5.
[88] Benzer örnekler için bkz. G131/1, G117/1, G248/2, G353/2, G363/3.
[89] Benzer örnekler için bkz. G192/1, K5/33.
[90] Benzer örnekler için bkz. G422/2, G443/1, G459/3.

Kanını boynuna almak: *Bir şeyi borç veya ödev olarak üzerine almak.*
Hem geyer boyınca gül-gûnî kabâsın öldürür
Alınur alma benüm sen boynuna kanum disem G329/3

Kanını emmek (nûş eylemek/etmek) (bir şeyin): *İnsafsızca sömürmek.*
Ahdüm olsun elüme girdügi dem peymâne
Öyle nûş eyleyeyüm kanını kana kana G438/1[91]

Kapağı atmak (bir yere): *Sıkıntısız, rahat bir yere sığınmak, kaçıp kurtulmak.*
Ne denlü havf idermiş bâdeden gör kim derûnî gam
Atarmış kapagı sâgar gelince meclise ol dem G318/1

Kapısında kul etmek: *Kendine aşırı derecede bağlamak, boyun eğdirmek.*
Kul itdi kapusında beni Rezmî o dil-dâr
Şimden girü şâhân u levendâne salınsun G369/5

Kara çalmak (birine): *Birine iftira etmek, kara sürmek.*
Her ne denlü müstakîm olsa kalemveş bir kişi
Ana lâ-büd bir kara çalmakdadur bu kâinât G52/3

Kav çakmak olmak: *1) Kolaylıkla tutuşacak durumda olan. 2) Kuru ve gevrek.*
Görün agyârı dutışdurdı benümle yine yâr
Teline degmek ile oldı hemân kav çakmak G256/2[92]

Kendinden geçmek: *1) Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak. 2) Bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak. 3) Uykuya dalmak, uyuyakalmak.*
Kendüden geçer o dem hanceri destinde gören
Yanına Rezmî varan yâ nice bî-cân olmaz G203/5[93]

Kendi ayağıyla gelmek: *Kendi isteğiyle gelmek.*
Girmiyor haylî zemân sâkî-i gül-çihre ele
Gel gönül hû çekelüm kendü ayagıyla gele G464/1

Kendi hâline koymak/bırakmak (birini veya bir şeyi): *İlgilenmemek, karışmamak.*
Kendü hâline koma lutf idüp ey bâd-ı sabâ
H*â*bdan sonra varayum dir imiş bize o yâr G158/4

Kılı kırk yarmak: *Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak.*
Kılı kırk yarmaga başlatdı o dem fikr iderek
Eyledi rûz u leyâl âşıkı âvâre o hat G233/2

Kırklara karışmak: *Bir kimsenin artık ortalarda görünmez olması.*
Kûyına varup kırklara karışmak olurdı
Rezmîye bulınmaz dahı bir öyle velâyet G56/5[94]

[91] Benzer örnek için bkz. K4/8.
[92] Benzer örnek için bkz. KT25/19.
[93] Benzer örnek için bkz. G516/1.
[94] Benzer örnek için bkz. G430/2.

Kırıp geçirmek: *1) Yakıp yıkarak, öldürerek, baskı veya etki yaparak büyük zarar vermek. 2) Çok sert davranarak darıltmak. 3) Tuhaf söz ve davranışlarla herkesi çok güldürmek. 4) Hayran etmek.*

Mestâne revişle nigehi kırdı geçürdi
Uşşâkına işler geçer ol gamzesi câdû G409/2

Kısmetini kesmek / Kısmeti kesilmek: *Daha önceden kendisine nasip olan bir şey artık nasip olmamak.*

Kesse bâri kısmetüm ol kûy-ı yârdan Rezmiyâ
Kulını kor mı tehî âlemde ol perverd-gâr G127/5

Kıyâmet başına kopmak / Kıyamet kopmak: *1) Kıyamet günü gelmek; 2) (mec.) Bir yerde çok gürültü ve telaş olmak.*

Kopınca başına cânın kıyâmet
Nerede eylesün kendini pinhân K1/35

Kızıl deliye dönmek / Kızıl divane: *1) Çok sevinmek. 2) Çok üzülmek. 3) Çok kızmak. 4) Zırdeli.*

Düşdük mey-i hamrâya o reng ile boyanduk
Gûyâ ki kızıl deliye döndük de usanduk G257/1

Kızılı çıkmak: *Değersizliği ortaya çıkmak.*
Zâhidün kızılı çıkdı meydâna
Sere nice mey görindi zîr-i dâmenden G377/3

Kösteği kırmak: 1*) Çocuk yürümeye başlamak. 2) Bağlı bulunduğu yerle ilişiğini kesmek.*
Meclise gelüp kırma sakın köstegi zâhid
Kânûn-ı edeb anla şeter tellememekdür G159/3

Kulağına (gûşına) almamak: 1) Kulağına çalınmamak. 2) Duymamak.
Gûşına almaz o ne yek nagmesin hem bestenün
Sâz gibi benzi çalınmış âşık-ı dil-hastenün G273/1

Kulağına (gûşına) gir(me)mek: *Söylenilen sözlere önem ver(me)mek, söylenenleri anla(ma)mak, benimse(me)mek.*

Uzadı haylî zemândur gideli kûyına yâr
Ne kadar itsen anun gûşına girmez feryâd G81/4[95]

Kulağını (gûşını) burmak/bükmek/çevirmek: *Bir sorun karşısında dikkatli davranması için uyarıda bulunmak.*

Burdı gûşını sabâ berg-i buhûrun didi kim
Göz kulak ol gele bu gülşene şâyed dil-dâr K5/17[96]

Kulağını çekmek (birinin): *1) Ceza olarak kulağını tutup bükerek çekmek. 2) Uyarmak için hafif bir ceza vermek.*

Gûş-ı yâra girmedi gitdi figân u nâlemüz
İşidenler Rezmiyâ çekmekdedür ana kulag G241/5[97]

---

[95] Benzer örnekler için bkz. G97/1, G149/1, G241/5.
[96] Benzer örnek için bkz. G224/2.

Kulağında kalmak: *Daha önceden öğrendiği bir şeyi hatırlıyor olmak.*
Zemân ile gice mestâne mengûşını çekmişdük
Sitem eyler unutmamış meger kalmış kulagında G444/3

Kulak (gûş) tutmak: *Dinlemek, işitmek istemek.*
Uy gönül kânûn-ı ışkun gûş dut âhengine
Kaddüni benzetmesün dirsen eger yâr çengine G469/1[98]

Kulu kurbânı olmak: *Bir kimseye karşı büyük bir saygı ve bağlılıkla fedakârlık yapmaya hazır olmak.*
Iyd ider geldükde ol kaşı hilâlüm cân u dil
Kulı kurbânı olam diyü olurlar şâd-mân G378/4

Kurbân olmak (birine): *Uğruna ızdırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, zarara girmek, ölmek.*
Iyd-ı vaslunla bizi eyle hemân tek memnûn
Eşigün üstine bin cân ile kurbân olalum G327/3[99]

L

Lisâna (dile) gelmek: *1) dile düşmek. 2) Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek.*
Bizi cevr ile öldürmek murâdı oldugın bildük
Lisâna gelmedi gûyâ o gamze râygân söyler G164/2

M

Mât kalmak/olmak: *1) Satranç oyununda yenilmek. 2) Bir tartışma sonunda veya benzeri bir durumda yenik düşmek.*
Mât kaldum şatrancında o şâhun Rezmiyâ
Başa çıkdı cümleden ol dil-rübâ ferzânedür G142/5

N

Nam almak: *Şöhret sahibi olmak, tanınmak.*
Sad renc ile dil-i bî-ruh kodun yollarda kim
Nâmın almadı kalup atsuz piyâde şâh-ı râh G474/2

Nazarını kesmek: *Kişinin birisine ya da bir şeye olan ilgisini bitirmesi.*
Nazarun kesme şehâ eskiden üftâdene bak
Andan kat-ı nazar bende-i efgenden ola çak* G256/1

Nutka (dile) gelmek: *1) Dile düşmek. 2) Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek.*
Nutka gelmez idi dil Rezmî mey-i nâb içse de
Söyleden fikr-i leb-i dil-dârı ol gam-hârdur G125/5[100]

---

[97] Benzer örnek için bkz.G444/3
[98] Benzer örnek için bkz. G103/4.
[99] Benzer örnek için bkz. G460/3.
[100] Benzer örnekler için bkz. G164/2, G354/3, G393/5.

Nutku tutulmak: *Korkudan, şaşkınlıktan ve öfkeden konuşamaz olmak.*
Tenhâca rakîb itmede fahriyyeler ammâ
Nutkı dutılur görsek o dil-dâr yanında G425/4

O

Okuyup üfürmek (üflemek): *Dinî inanca göre bir duayı okuduktan sonra, üfleyerek ruhlara yollamak.*
Her gice hâlî mi sandun subha dek yohsa bizi
Okıyup üfürmeden kadeh duâsın yatmayuz G199/2

Ö

Ömre değmek / Ömre bedel: *Bir ömre değecek kadar (iyi, güzel, değerli).*
Anda bir ân zevk u şevk itmek hezâr ömre deger
Say-ı nâ-mahsûr idenler anda bulmışlar safâ G6/9

Önüne düşmek: *1) Birinin önünden yürümek. 2) Birine kılavuzluk etmek.*
Hazâna döndi gamdan rûy-ı zerdüm sahn-ı âlemde
Önine düşmeden gayrı bulınmaz çâre rûzgârun G285/2

P

Parmakla say(ıl)mak: *Çok az olmak.*
Yâr benüm bagrum delüp inletmeden neyler gibi
Kasdı parmakla saya ʿâşıkların ol nev-heves G.212/4

Pervane olmak: *İsteğini elde etmek için birinin yanından ayrılmayıp gönlünü etmeye çalışmak.*
Var mı pervâne olur hizmetüne Rezmî kadar
Şem-i hüsnüne urup kendini cânlar yakalar G135/5

R

Rişteye çekmek / (Birini) ipe çekmek: *Asarak öldürmek.*
Gamze-i dil-dâr ile dil eyleyince imtizâc
Çekmedi ol dem bu demdür rişteye yâr ihtiyâc G67/1

S

Saç ağartmak / Saçı başı ağarmak: *Yaşlanmak.*
Saçum agartdı yüzüme gülüyor ol rîş-hand
Rezmiyâ dünyâda sen de ol vakârı görmiş ol G308/5

Selâm(ı) almak: *1) Birinin selamlamasına karşılık vermek. 2) Selam gönderilmiş olmak.*
Gelmedi yola o bî-rahm mürüvvetsüz kim
Reh-güzârında durup bâri selâmın alalum G338/3

Sevdaya (sevdasına) düşmek: *Bir şeyi çok fazla istemek.*
Gönül bir saçları leylâya düşdi
Aceb tûl-ı tırâz sevdâya düşdi G509/1[101]

[101] Benzer örnek için bkz. G130/3.

Silip süpürmek: *1) Evi, ortalığı temizlemek. 2) Ne var ne yoksa hepsini yemek. 3) Ne var ne yok hepsini alıp götürmek veya yok etmek.*

Sildi süpürdi bu dem sahn-ı gülistânı nesîm
Komadı hâtır-ı pejmürdede bir zerre gubâr K5/4

Soluna kalkmak / Sol tarafından kalkmak: *1) Aksiliği, huysuzluğu, tersliği üzerinde olmak. 2) İşleri ters gitmek, iyi gününde olmamak.*

Solına kalkdum gibi agyâra râst geldüm bu gün
Yine mest olmış gelür mey-hâneden dutmaz yasag G242/2

Söz açmak: *Bir konu üzerine konuşmaya başlamak, laf açmak.*

Söyleşürdüm ben gam-ı ışkıyla yârun dem-be-dem
Bana bir söz açsa lutf itseydi ol gonca-dehân G402/4

Söz atmak: *1) Birine dokunacak bir sözü ortalığa söylermiş gibi söylemek, sözle takılmak, laf atmak. 2) Birine sözle sarkıntılık etmek.*

Söz atup şir-i dil-keşle dolaşma kâkül-i yâra
Nic'olur sonra fikr it Rezmiyâ hâl-i perîşânun G287/5

Söz dinlememek (gûş eylememek): *Söylenen bir sözü, verilen bir nasihati dinlememek.*

Var yakın ol yâra Rezmî il sözin gûş eyleme
Atdugı taşlar meseldür illerin düşer ırâk G249/5

Sözden almamak: *Uyarıları ve nasihatleri dinlememek.*

Sözden almaz oldı ol şûh-levendüm n'eyleyem
Anun içün ben de Rezmî itdüm eşârdan ferâg G240/5

Sözünde (ikrârına) durmak: *Sözünü yerine getirmek.*

Ben duram ol bûsem aldukça uram hancerleri
Böyle dirmiş Rezmî yârum dursun ol ikrârına G460/5

Söz(ün)den çıkmamak: *Birinin isteklerine, öğütlerine, sözlerine uyarak davranmak.*

Şu denlü bana teslîmdür ki uryân hancerin görsem
Hemân ur sîneme dirsem sözümden dil-rübâ çıkmaz G194/3

Sözünden dönmek (Ahd u emandan dönmek/ Ahd u emanın boş koymak/ Ahd u peymana durmamak): *Verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak.*

İtdügi ahd u emândan durmaz ol cânân döner
Hüsnine magrûr olup bilmez ki ol devrân döner G141/1[102]

T

Taban(lar)ı kaldırmak: *Koşarak kaçmak.*

Derbânı olam dirdi karâr itmedi agyâr
Deynek alıcak destine kaldurdı tabanı G518/3[103]

Tâkatini tâk itmek (Takati kalmamak/ kesilmek): *Gücü azalmak, bitmek.*

[102] Benzer örnekler için bkz. G228/4, G251/4, G447/3.
[103] Benzer örnek için bkz. G527/4.

Bilini kucmak için tâkatumuz tâk itdi
Su gibi akdı gönül niçe kemerden geçdi G505/3

Tarla kuzu söyleşmek: *Birisiyle samimi bir şekilde sohbet etmek.*
Kûy-ı yârdan ger çevirseydüm rakîbün yüzini
Tarla kuzı söyleşüp ana virürdük bin dönüm G348/4

Tek dur(ma)mak: *Uslu dur(ma)mak, yaramazlık et(me)mek, sessiz kal(ma)mak.*
Ne hikmetdür görince yârı tek durmaz dilüm epsem
Gönül birlik idem dir her kaçan cânânumı görsem G328/1

Toz kon(dur)mamak: *Bir şeyde herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek, bir şeyi kusursuz göstermek.*
Geleli hâne-i dil-dâra rakîb şimdi bizi
İtdi ol şûh-ı cefâ-cû dil ü cânum ihrâc G66/3

Toz koparmak: *Toz kaldırmak.*
Ana meydân-ı mahabbetde ne tozlar koparam
N'eyleyem hâtır-ı dil-dâra gele belki gubâr G157/3

U

Ucu dokunmak: *Birine olumsuz etkisi veya zararı gelmek.*
Her ne sunsa dokınur bize ucı agyâra yâr
Gül degül geçdük elinden yâr hârı virmesün G379/2

Ü

Ümidi(ni) kesmek: *Bir şeyin olacağına dair beklentisi sona ermek.*
Kesdiler üftâdeler hep gayrı vaslundan ümîd
Bî-emân ol gamze-i ser-tîz ü keskinün görüp G25/4

Üstüne düşmek: *Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek.*
Hancer-i dil-dârı elden itseler birin mezâd
Pek düşerler üstine üftâdeler bulmaz kesâd G75/1[104]

V

Vatan tutmak: *Yurt edinmek.*
Kûyunda dil vatan dutup kaldı ey perî G138/4

Y

Yabana at(ma)mak: *Önem ver(me)mek, önemsiz gör(me)mek.*
Dogrılup gelmiş olam ok gibi kapuna şehâ
Nice lâyık göresün sonra yâbâna atmak G256/3[105]

Yabana gitmek: *1) Tanınmayan, bilinmeyen biriyle, bir yabancıyla evlendirilme. 2) Bulunduğu yerden başka bir yere yaşamak için gitmek.*

[104] Benzer örnekler için bkz. G263/5, G293/2.
[105] Benzer örnekler için bkz. G423/2, G463/2.

Çekdügün derd ü belâ cümle gider yâbâna TER1/27[106]

Yakası bir yere gelmemek / İki yakası bir araya gelmemek: *Geçim sıkıntısından bir türlü kurtulamamak, borçtan kurtulamamak.3)Bütün uğraşların karşılığını alamamak, boşa gitmek.*
Getürmez oldı yârum yakasın bir yire ol yârsuz
Kavuşur mı yâ sîne zahmı yârânından ayrılsa G471/4[107]

Yanıp yakılmak: *Sızlanmak, şikâyet etmek.*
Rezmî gibi duyurmadı ol bagrı yanıgın
Gerçi ki yandı yakıldı bî-şümâr şem* G236/5[108]

Yas tutmak: *1) Çok üzülmek, yasa bürünmek, matem tutmak. 2) Duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek.*
Ey kemân-ebrû kerem it kurma kaşun durma bas
Dutmasunlar yaslar ebrûnun gamıyla âm u hâs G229/1

Yedi kat çemberden geçmek: *Olgunlaşmış, deneyim kazanmış olmak.*
Geçdi dirler seni şimdi yedi kat çenberden TER1/25

Yele (bada) vermek: *Savurmak, boşuna harcamak.*
İşitsün nâlemi kûyında dil-dârum diyü her dem
Anunçün hırmen-i sabr u karârum bâda virdüm hep G42/3

Yemînini tutmak: *Ettiği yemini yerine getirmek.*
İtme rakîbe sâkî sen ibrâmı iç diyü
Dutsun yemîni[ni] belki koy ana andı var G188/4

Yerden göğe dek (kadar): *Pek çok.*
Tan itme hemân sâkîmüzün devrine sûfî
Yirden göge dek âlem-i devrân senün olsun G406/4

Yerden yere çalmak (vurmak): *Çok hırpalamak.*
Çalarsun her zemân üftâdeni yirden yire cânâ
Acebdür kim yine hâk ile yek-sân olmasun dirsün G363/2[109]

Yere geçmek / Yerin dibine batmak: *Yok olmak.*
Yire geçmiş o rakîb sonra hicâb itmekle
Göklere çıkdı benüm şimdi bu dem efgânum G320/3[110]

Yerin kulağı var: *Gizli konuşulan bir şey umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabilme ihtimali olmak.*
Her yirde açma derd ü gamun sakla sînede
Meşhûr degül midür ki yirün kulagı var G138/2

[106] Benzer örnek için bkz. G369/2.
[107] Benzer örnekler için bkz. G484/5, G521/4.
[108] Benzer örnek için bkz. G452/5.
[109] Benzer örnekler için bkz. G427/4, G441/4.
[110] Benzer örnekler için bkz. G333/3, G481/5.

Yerle bir (hâk ile yek-sân) olmak: *1) Ölümünün üzerinden çok zaman geçtiği için artık çürümüş olmak, toprağa karışmış olmak. 2) Ölmek.*

Düşelüm pâyına dil-dâr-ı cefâ-cûnun tek
Görsün üftâdelerin hâk ile yek-sân olalum G327/4[111]

Yıldız(lar)ı barışmak: *Görüş, duygu ve düşünce bakımından uyuşmak.*
Barışmış yılduzun agyâr ile ey meh ne tâlidür
Nice Rezmî kulun şimden girü sâhib-kırân olmaz G195/5[112]

Yıldızı düşkün: *Talihsiz, gözden düşmüş.*
Yılduzı düşkün olur üftâdenün hikmet nedür
Yohsa atarlar mı agyâr üstine seyyâresin G370/2[113]

Yıldızı yüksek: *Talihli, gözde.*
Nâmı alçak ne kadar dursa kapunda agyâr
Yılduzı yüksek imiş n'eyleyelüm Keyvânun G288/3

Yola gelmek: *İstenilen biçimde davranışı kabullenmek, düzelmek, uslanmak.*
Gelmedi yola o bî-rahm mürüvvetsüz kim
Reh-güzârında durup bâri selâmın alalum G338/3[114]

Yolu düşmek (bir yere): *O yerden geçmesi gerekmek.*
Yolun düşdükçe ugrarsan eger Rezmî-i nâ-şâda
Dilerem Bârî efzûn eylesün ömrün günün cânâ G16/5

Yoluna can(ını) vermek (bezl eylemek): *Birinin uğruna ölmek.*
Yolında cân virüp cânânına vâsıl olan âşık
Visâl-i râygân mı buldı sandun kan bahâsıdur G145/2[115]

Yukardan aşağı nigâh eylemek: *Bir kişiye tepeden tırnağa eleştiri gözüyle bakmak.*
Bu felek çokdan yukardan aşagı eyler nigâh
Baksanuz evzâa cümle bî-kes ü ednâyadur G179/4

Yüreği(ni) dağla(n)mak: *Acıyla ve özlemle içi yanmak, acıyla kıvranmak.*
Gel keremler eyle insâf it yiter ey bî-vefâ
Âteş-i hecrünle Rezmînün yüregi daglana G472/5

Yüreği oynamak: *Birdenbire korkup heyecanlanmak.*
İki hancerle bu dem raksa girince sûsen
Lâlenün dâg-ı derûnında yüregi oynar K5/10

Yüreği (gönlü) kabarmak: *1) İçi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereğini duymak. 2) Midesi bulanmak.*

---

111 Benzer örnek için bkz. G363/2.
112 Benzer örnek için bkz. G445/2.
113 Benzer örnek için bkz. K2/47.
114 Benzer örnek için bkz. G194/5.
115 Benzer örnekler için bkz. G252/2, G268/1, G283/4.

Geh kabarur lutf-ı yârla bî-vücûd olur gehî
Bahr-ı ışk içre gönül gûyâ ki olmışdur habâb G45/2

Yüreğine (sinesine) su serpmek (Dile âb sepmek): *Bir kimseyi kaygı sebebinin ortadan kalkmasıyla veya yeniden umut verecek bir haberle ferahlatmak.*
Kat kalurdı hâr-ı gamla nev-bahârda gül hemân
Yüregine ger su serpmeseydi şeb-nem ol zemân G398/1[116]

Yüreğinin yağı (yağları) erimek (Bağrı yağı erimek / Dilde yağ erimek): *1) Çok üzülmek. 2) Çok korkmak.*
Göricek şehr içre kandîl yâr ile agyârı biz
Kalmadı hîç şîşe-i dilde eridi cümle yag G242/3[117]

Yüz aklığını bulmak: *Bir işte başarı göstermek.*
O sadâkatle yüz aklıgını buldı kâgaz TER1/9

Yüz bulmak: *İlgi ve yakınlık görmek.*
Gül-i sad-bergün açınca ruhını fasl-ı bahâr
Yüz bulup başladı bin şevk ile feryâda hezâr G191/1[118]

Yüz çevirmek (döndürmek): *Gösterdiği ilgiyi kesmek.*
Yüz çevirmiş âşıkından sad-hezâr cevr ile yâr
Rû-be-rû agyâr ile eyler tekellüm ol garîb G27/3[119]

Yüz göster(me)mek: *Birine ilgi ve yakınlık göster(me)mek.*
Ne yüz gösterdi âşıkına ne virdi gönül
Cihânda görmedi andan kimse rûy-ı dil G305/1

Yüz karası olmak: *Utanılacak bir durum ortaya çıkmak.*
Dişlemişler dün gice mestâne yârun ruhların
Görmemişler kimse Rezmî öyle yüzler karasın G370/5[120]

Yüz sürmek (...ya): *Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.*
İki şakk oldı kamer şevkinden anlan nükteyi
Ol habîbün pâyına yüz sürmege oldı dü-tâ G6/4[121]

Yüze çıkmak: *1) Bir sıvının üst bölümüne çıkmak. 2) Belli olmak, açığa çıkmak, belirmek. 3) Yüzsüz olmak, şımarmak.*
Giceyi gündüze katmış geliyor fasl-ı bahâr
Hat-ı yâr gibi yüze çıkdı yine benfeşezâr G175/1

Yüze gülmek: *1)Birine hoş görünmeye çalışmak. 2)Birine ilgi göstermek.*

[116] Benzer örnek için bkz. G26/2, G257/4.
[117] Benzer örnek için bkz. G417/1.
[118] Benzer örnek için bkz. G147/2.
[119] Benzer örnek için bkz. G116/3, G117/5, G358/4, G385/3, G399/5, G438/6, G462/4, G479/3.
[120] Benzer örnekler için bkz. G439/2, G479/5.
[121] Benzer örnekler için bkz. G6/4, G6/6, G175/5, G179/2, G231/1, G244/4, G275/3, G343/1, G343/5, G419/2, K5/29.

Gördüm agyâr güler yâr yanında yüzüme
Bilemem hayret ile dostumı düşmânumdan G361/2[122]

Yüzü gülmek: *1) Sevinci yüzünden belli olmak. 2) Feraha kavuşmak. 3) Temiz, tertipli duruma gelmek.*
O gün yüzüm gülerdi benüm bu gülşende
Geleydi Rezmî o hûr-likâdan kâgaz G83/5[123]

Yüzü kalmamak (...ya): *Bir kimseden daha önce birçok ricada bulunduğu için yeni bir şey istemeye sıkılmak.*
Göricek hattını dil ol ruh-ı cânânında
Yüzi kalmadı niyâz itmege yâr yanında G439/1

Yüzü kara olmak/ Yüz karası olmak: *Utanılacak bir durum ortaya çıkmak.*
Yâ nice mamûl ider agyâr behişti Rezmiyâ
Yir bulur mı dü cihânda öyle yüzi karalar G160/5[124]

Yüzü tut(ma)mak (…ya): *1) Haklı da olsa karşısındakini kıracak bir davranışta bulunmaktan çekinmek. 2) Utanmak.*
Sabr idegör Rezmiyâ bir gün ne var pek çok degül
Gelmege yüz dutdı dirler ol melek yârun gibi G488/5

Z

Zânû-be-zânû (Diz dize): *Dizleri birbirine değecek şekilde oturmak.*
Var otur zânû-be-zânû gonca-leblerle müdâm
Yanuna ancak kalan oldur senün ey dil hemân G381/2

Bu çalışmanın asıl konusu deyimler olmakla birlikte, atasözlerinin kullanımına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Türkçede deyimlere oranla atasözlerinin sayısı daha azdır. Buna uygun olarak Rezmî, şiirlerinde az sayıda atasözüne yer vermiştir. Bunların bazılarının atasözü oldukları, "meseldür, didükleri" gibi ifadelerle belirtilirken, bazılarında böyle bir kayıt yoktur. Yine bazı atasözleri, ifade biçimi değiştirilmeden olduğu gibi verilirken bazıları vezne ve şiir diline uydurulmak kaygısıyla sözcük dizilişi ve kelimeleri değiştirilerek sunulmuştur:

Bilmediği otu yiyenin başı ağrır: *Bilmediği, tecrübesiz olduğu bir şeyi yapmaya kalkışan kişi her zaman zarar görür.*
Zâhide teklîf-i mey itmek degüldür ol aşı
Başı agrur bilmedügi otı yiyince kişi M.30

Ellerin (yabancıların) attığı taş uzağa düşer: *Meseleye vakıf olmadıkları için yabancıların yaptıkları ya da söyledikleri kişiyi etkilememelidir.*
Var yakın ol yâra Rezmî il sözin gûş eyleme
Atdugı taşlar meseldür illerin düşer ırak G249/5

[122] Benzer örnekler için bkz. G208/5, G331/1, G374/5.
[123] Benzer örnekler için bkz. G267/2, G.428/1.
[124] Benzer örnekler için bkz. G233/4, G445/1, G476/3.

Gelini ata bindirmişler, "ya nasip" demiş: *Kesin bir sonuç alınmadan hiçbir işe oldu bitti gözüyle bakılmamalıdır.*

Esb-i nâza ol arûs olmış süvâr dirlerse de
Gelmedükçe itimâd olmaz meseldür yâ nasîb G27/4

Gönülden gönüle yol vardır: *Sevgi karşılıklıdır.*

Gelince hâtıra bûs eylemek lalün dil-i şeydâ
Gönülden gönüle yol oldugı gerçek imiş cânâ G14/1

Göz terazi (el mizan): *Ağırlık ya da hacim için her zaman terazi, ölçü kullanmak gerekmez. Elle bakıp ağırlığı, gözle bakıp hacmi kestirebiliz.*

Kûy-ı yâra eşk-i çeşmüm çıkdı tahmînüm gibi
Göz terâzûdur didükleri yirindeymiş meger M.20

Gülü seven dikenine katlanır: *İnsan, sevdiği kimse ve sevdiği iş yüzünden gelecek sıkıntılara katlanır.*

Âkıl oldur iltifât ide müdâm agyârına
Gülini şemm eyleyen eyler tahammül hârına G461/1

Kendi düşen ağlamaz: *Kendi davranışı yüzünden zarara uğrayan kimsenin bu durumdan yakınmaya hakkı yoktur.*

Bend olan kâkül-i dil-dâra figân eylemesün
Aglamaz kendü ayagıyla düşenler dâma G448/4

Lutfa endaze gerekmez: *1)Büyüklerin lutfunda ölçüye gerek yoktur. 2)İyiliğin ölçüsü/sınırı yoktur.*

Lutfa endâze gerekmez bu meseldür Rezmiyâ
Ger kerem eylerse dil-dâr zülfin itsün bir kulac G67/5

Su aktığı yere akar: *Daha önce bize yararı dokunmuş olan güzel bir durum, bugün bulunmasa bile yarın yine ortaya çıkar.*

İtdüm dökeli hâk-i rehin eşk ile nemnâk
Akdugı yire yine akarmış meselâ su G409/3

Sağ olan başa külah eksik olmaz (Kelle sağ olsunda külah bulunur/ eksik olmaz): *Kişi yaşasın da elbet bir iş sahibi olur.*

Eksük olmaz sag olan başa külâh ol dervîş TER1/13

Aşağıdaki örnekte diğerlerinden farklı olarak "at binenin kılıç kuşananındır" atasözünün anlamında bir değişikliğe gidilerek "at binenin sevgili kucaklayanındır" şekline dönüştürülmüştür:

Ko iller her ne dirlerse disün âgûşa çek yârı
Meseldür at binenün Rezmiyâ mahbûb kucanundur G100/5

Aşağıdaki örneklerde de "kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den" atasözü, "kişiye nasip olunca kısmeti yokluktan bile gelir" şeklinde kullanılmıştır:

Çak ademden geliyor kısmet olınca kişiye
Leb-i cân-bahşı dile oldı o yârun da nasîb G40/2

Benzer değişiklikler, kimi deyimlerde de görülmektedir. Bu çerçeveden olmak üzere, aşağıdaki örnekte,"saman altından su yürütmek" deyimi tamamen değiştirilmiş olmakla birlikte asıl anlamı korunarak kullanılmıştır.

Eger müjgân-ı çeşm ile nigâh itse adûlardan
Göreydük intikâm almakda çûb altındadur sanat G54/4

Sonuç

Günümüzde deyimler ve atasözleri üzerine yapılan çalışmalar, iki amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Bunlardan birincisi dilsel bir olgu ve halk kültürünün bir üretimi olarak kabul edilen deyimlerin dökümünü yaparak dil ve kültür hazinemize katkıda bulunmaktır.

Deyimler ve atasözleri üzerine yapılan çalışmaları yönlendiren bir diğer saika da eskiden beri yerleşmiş olan, divan edebiyatının dil ve içerik bakımından toplumdan kopuk bir edebî gelenek olduğu söyleminin geçersizliğini ispat etme gayesidir. Batılılaşma süreciyle başlayan ve bu doğrultuda değişen zihniyet, estetik zevk gibi unsurlar çerçevesinde yürütülen propaganda, divan edebiyatının "ötekileştirilerek" onunla ilgili olumsuz yargıların oluşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede halk edebiyatı, toplumun gerçek/öz edebî geleneği olarak takdim edilirken divan edebiyatı ise kökenleri Fars edebiyatı ve kültürüne dayanan, Türk yazın hayatına sonradan adeta zorla eklemlenmiş yapay bir edebî gelenek olarak sunulmuştur. İlk dönemlerde bu yargı kabul edilmiş ve adeta sahip olduğu bu arızalardan dolayı divan edebiyatı mazur gösterilmeye çalışılmıştır. Son zamanlarda artık bu söylemlerin geçerliliği sorgulanmaya başlamış ve yapılan çalışmalarda divan edebiyatının dil, içerik ve şekil unsurları bakımından milli bir edebiyat olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. İşte atasözleri ve deyimler üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, bu çabaya matuf olarak Türkçe söz varlığının -gerek kelime, gerekse kelime grubu seviyesinde- divan edebiyatının dilinde ne ölçüde bulunduğunu (ya da büyük oranda var olduğunu) tespit etme amacıyla yapılmıştır.

Divan edebiyatının halktan kopuk bir edebiyat olduğunu savunanların dillendirdikleri bir söylem de bu edebî üretimin saray ve çevresinde gerçekleştirildiği yolundadır. Bu sebeple "saray edebiyatı" ya da "yüksek zümre edebiyatı" biçiminde adlandırılan bu edebî gelenek, içerik ve dil bakımından halkın değerlerinden uzak olmakla suçlanmıştır.

Bu çalışmada *Rezmî Divanı*'nda yer alan deyim kadrosu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece hem kültürel bir hazine olan deyimler üzerine hem de divan şiirinin dili üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Ayrıca IV. Murat'ın torunu olmakla hanedana mensup olan ve sarayda eğitim görüp yine bütün ömrü boyunca sarayda görev almış olan Mehmet Rezmî'nin dil ve üslup özelliklerini söz konusu ederek sade dille şiir yazmanın ya da şiirlerde deyim kullanmanın sadece "halkın içinden yetişmiş" belli bir zümreye has bir özellik olmadığına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Zira bu tür kullanımlar kimi zaman, divan şiirinin alışılmış dilinin yanında yürüyen ayrı bir dilin göstereni olarak değerlendirilmiştir. Ancak kanaatimize göre her şair, yaşadığı dönemde cari olan dilin ifade imkânları ve kendi şairlik kabiliyeti doğrultusunda az çok mutlaka atasözleri ve deyimlerden yararlanmıştır.

KAYNAKÇA

AKSOY Ömer Asım (1998). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

AKÜN Ömer Faruk (2006). "Atalar Sözüne Dair", Türklük Bilimi Araştırmaları, S: XIX, s. 117-119.

ÇOLAK Faruk (2010). "Yer İle İlgili Bazı Atasözleri ve Deyimlerin Mitolojik Bağlantısı", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S: XXVII, s. 171-181.

DANKOFF Robert (2004). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, (Çev.: Semih Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÜRBÜZ Mehmet (2005). **Rezmî Divanı, (İnceleme-Metin-İndeks)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜRBÜZ Mehmet (2008). "Hanedandan Bir Şair: Safiye Sultanzade Mehmed Rezmî", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S: 45, s. 173-185.

GÜRBÜZ Mehmet (2009). "Zarif Bir İstanbul Efendisi: Safiye Sultanzade Mehmed Rezmî'nin *Divanı* ve Edebî Kişiliği", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S: 25, s. 87-99.

KARACAN Turgut (1991). **Bosnalı Alaeddin Sabit Divan**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

KURNAZ Cemal (1996). ***Hayalî Bey Divanı*'nın Tahlili**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KURNAZ Cemal (1997). "Divan Şiirini Halk Şiirine Yaklaştıran Bir Özellik: Atasözleri ve Deyimler", **Türküden Gazele**, Ankara: Akçağ Yayınları.

SEFERCİOĞLU M. Nejat (2009). "*Helakî Divanı*'nda Türkçe Deyimler", **II. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (9-10 Aralık 2009).**

SİNAN Ahmet Turan (2008). "Deyim Kavramı Üzerine Notlar I", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 18, S: 2, s. 91-98.

TANYERİ M.Ali (1999). **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

DİLÇİN Cem (Düzenleyen) (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, tdkterim.gov.tr/atasoz (20.12.2011),

ULUCAN Mehmet (2005). "*Muvakkitzade Pertev Divanı*'nda Deyimler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10/2, s. 49-80.

YILMAZ Nuran (2007). "Fuzulî'nin Türkçe *Divanı*'ndaki "Başına Çizginmek" Tabirinin Türk Kültüründeki Anlamı", **Turkish Studies**, Vol.: 2/4, s. 1095-1104.